

ОРХОН ГОЛЫН САВ ГАЗРЫН УСНЫ НЭГДСЭН МЕНЕЖМЕНТИЙН ТӨЛӨВЛӨӨНД ХИЙСЭН ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ДҮН

Гүйцэтгэгч байгууллага: Монголын усны форум-Ус хэлц ТББ

Улаанбаатар 2013

Contents

1. Орхон голын сав газрын УННМ-ийн төлөвлөгөөнд өгсөн дүгнэлт.....	3
2. Фэгсээ аацадсүеі іөбөөө.....	5
3. Гадаргын ус.....	9
4.Газрын доорх ус.....	14
5. Орхон голын сав газрын нийгэм эдийн засаг	16
6.Сав газрын усны хэрэглээ-ашиглалт, түүний хэтийн төлөв.....	20
7.Сав газрын усны нөөц ашиглалтын баланс.....	25
8.Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө.....	26

1. ОРХОН ГОЛЫН САВ ГАЗРЫН УННМ-ИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНД ӨГСӨН ДҮГНЭЛТ

Орхон голын сав газрын “Усны нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулах ажил Монгол Улсыг хэгжүүлэгч агентлаг Усны Газрын /хуучин нэрээр/ Недерландын Вант Улсын газрын буцалтгүй тусламжийн хүрээнд хэрэгжүүлсэн “Монголд оронд Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийг бэхжүүлэх нь” төслийн хүрээнд 2008-2012 онд хийж гүйцэтгэсэн байна. Орхон голын сав газрын суурь судалгаа

1. Орхон голын сав газрын төлөвлөгөө боловсруулах ажлын суурь судалгаа нь
2. 1᠔᠔᠒᠒ ᠗1᠙᠐᠒ 1᠒᠗᠗ ᠗᠗᠙᠔᠐᠒ ᠔᠙᠙᠙᠙ ᠗᠗᠙᠗᠔᠙᠘᠙, ᠗᠗᠙᠗᠗᠙᠙᠙᠙᠙ 1᠙᠔᠔᠙᠙
3. Орхон голын сав газрын усны нөөц, горим, чанар
4. Орхон голын сав газрын нийгэм-эдийн засгийн одоогийн байдал, хэтийн төлөв
5. Сав газрын усны хэрэглээ-ашиглалт, түүний хэтийн төлөв
6. Сав газрын усны нөөц ашиглалтын баланс
7. Орхон голын сав газрын усны нөөцөд нөлөөлөх тулгамдсан асуудлууд

гэсэн үндсэн 7 бүлгээс, сав газрын усны нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө

1. Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн стратеги
2. Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө
3. Эрсдлүүд, тэдгээрийн менежмент
4. Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх ажлын зохион байгуулалт ба хяналт

гэсэн 5 бүлгээс бүрдэнэ.

Сав газрын төлөвлөгөө 5 зорилго, зорилго бүр 2-6 зорилтоос бүрдэх бөгөөд, зорилт бүрийг хэрэгжүүлэх 1-8 арга хэмжээг тодорхойлсон байна. Тус сав газрын төлөвлөгөөг нийт 16 тэрбум 210 сая төгрөгөөр хэрэгжүүлэхээр төлөвлөжээ.

Орхон голын сав газрын “Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө” боловсруулах хүрээнд хийсэн суурь судалгааны дүнгийн товчлолыг хоёроос долдугаар хэсэгт төлөвлөгөөг бүрэн эхээр нь наймдугаар хэсэгт өглөө.

Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө нь Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн сайдын 2012 оны 12 сарын 03 –ны А-102 тоот тушаалаар баталсан бөгөөд одоо хэрэгжүүлэх шатандаа орсон байна. Иймд батлагдсан төлөвлөөнд орсон асуудалд санал өгөх нь ач холбогдол багатай учир энэхүү төлөвлөгөөг “Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн” заримын дагуу цаашид засаж сайжруулах болон нэмж өөрчлөхөд шаардагдах зарчмын санал, дүгнэлтийг доор тусгалаа.

Дүгнэлт: Орхон голын сав газрын төлөвлөгөө нь ус зүйн хувьд дутуу хийгдсэн байна. Өөрөөр хэлбэл ус зүйн хувьд Орхон голын сав газар гэдэгт одоо нэрлээд байгаа “Орхон голын сав”-ын голуудаас гадна Туул, Хараа, Ерөө-Минж-Хүдэр голын сав газрууд хамрагдана. Иймд суурь судалгаа болон УННМ-ийн төлөвлөгөөг сав газрын хэмжээнд хийх нь илүү зохимжтой байсан. Харин төлөвлөөний хэрэгжилтийг хангах ажлыг Орхон голын жижиг цутгал, Туул, Хараа, Ерөө голын савуудад хуваарилагдан хийгдэх хэлбэрээр хийх нь олон нийтийн оролцоо болон сав газрын уялдаа хангах үндэс болох юм. Иймд Орхон голын сав газрын төлөвлөгөөг 2016 онд эхний үе шатны биелэлтийг дүгнэсний дараа засаж сайжруулах шаардлагатай.

Төлөвлөгөөний нилээд олон арга хэмжээ нь арга хэмжээ гэхээсээ илүү зорилт гэж хэлж болохоор байна. Жишээ нь

Үндсэн асуудал: УСНЫ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН, УДИРДЛАГА

Шийдвэрлэх асуудал: Хүний нөөцийг бэхжүүлэх

Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагаа нэвтрүүлэх гэсэн хэсэгт

“Бусад сав газрын зөвлөлүүдтэй хамтын ажиллагааг өрнүүлж, ажлын туршлага солилцож ажиллана” гэсэн арга хэмжээг төлөвлөсөн байна.

Усны нөөцийн нэгдсэн менежмент нь манай оронд шинэ тутам дөнгөж эхлэлийн шатанд явж байгаа учир энэ арга хэмжээ төлөвлөгөөний зорилт байх нь илүү тохирох бөгөөд үүнийг хэрэгжүүлэх үүдээс хил залгаа орших сав газруудад хуваагдан орж байгаа аймаг, сумын УННМ-тэй холбоотой асуудлыг хэрхэн шийдэх хэд хэдэн арга хэмжээг төлөвлөх нь усны нөөцийн нэгдсэн менежментийг нутагшуулах чухал арга хэмжээ болох юм.

Төлөвлөгөөний тулгамдсан асуудал ойлгомж муутай байна. Сав газрын хэмжээний тулшамдсан асуудал гэдэг хэсэгт байгаль орчны төлөв байдлыг нилээн дэлгэрэнгүй гарсан сайн судалгаа боловч яг аль нь шийдвэрлэх асуудал болохыг гаргаж тавиагүй байна.

Гэтэл төлөвлөгөөнд 5 зорилго, зорилго бүрт 2-6 зорилт дэвшүүлсэн боловч эдгээрийг төлөвлөгөөний арга хэмжээг тусгасан хэсэгт үндсэн асуудал, шийдвэрлэх асуудал гэж оруулсан байна. Энэ нь тодорхой асуудлыг шийдэхийн тулд зорилго дэвшүүлэн ажилладаг зарчимтай зөрчилдөж байгаа болохоор чухам эдгээр нь зорилго, зорилт юмуу? асуудал юм уу гэдэг эргэлзээ төрүүлж байна.

Мөн төлөвлөгөөний зорилт бүрийн хүрэх үр дүнг тодорхой бус байгаагийн дээр шалгуур үзүүлэлт төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх удирдлага зохион байгуулалт нь нилээд ерөнхий гарсан байна. Иймд энэхүү төлөвлөгөөг засаж сайжруулах нөхцөлд зорилго бүрийн хүрэх үр дүн, хэрэгжилтийг үнэлэх үр дүнд тулгуурласан шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх боломжийг илүү сайн тодорхойлж өгөх нь зүйтэй.

2. ФЁСЁЁ ÄÀÇÀÐСҮЕÍ ÍӨӨӨӨ

Орхон гол нь Сэлэнгэ мөрний хамгийн том цутгал бөгөөд Хангайн нурууны салбар уулс Њóáàððàà ðàéððàí óóèúí °à°ð áýéúŋ ŷõ ààñàí Ёõ Õýýè àíè, ò¿¿ìèè öóðààè àíèíð °èð àíèýг Орхон голын эх äýæ үздэг. Гол нь эхэн хэсэгтээ уулархаг, доошлох тусам дов толгод зонхилсон дунд зэргийн уулархаг гадаргаар, цаашлаад тал, хээр, уулсын хөндийгөөр урсана. Хөндийдөө хүрмэн чулуун гүн хавцалтай, адагтаа гол өргөсөж олон салаа болдог.

Тус голын сав газрын хамгийн өндөр цэг нь 3539.9 метр өргөгдсөн Ангархай уулын оргил байхад хамгийн нам цэг нь Орхон гол Сэлэнгэ мөрөнд цутгах хэсэгт 601.1 метр байна.

Монгол орны физик газарзүйн мужлалыг академич Ш.Цэгмид (1962, 1969) боловсруулж,

- I. Алтайн уулархаг их муж,
- II. Хангай-Хэнтийн уулархаг их муж,
- III. Говийн их муж,
- IV. Монголын дорнод талын их муж гэсэн 4 их муж, 12 муж, 27 тойрогт хуваажээ.

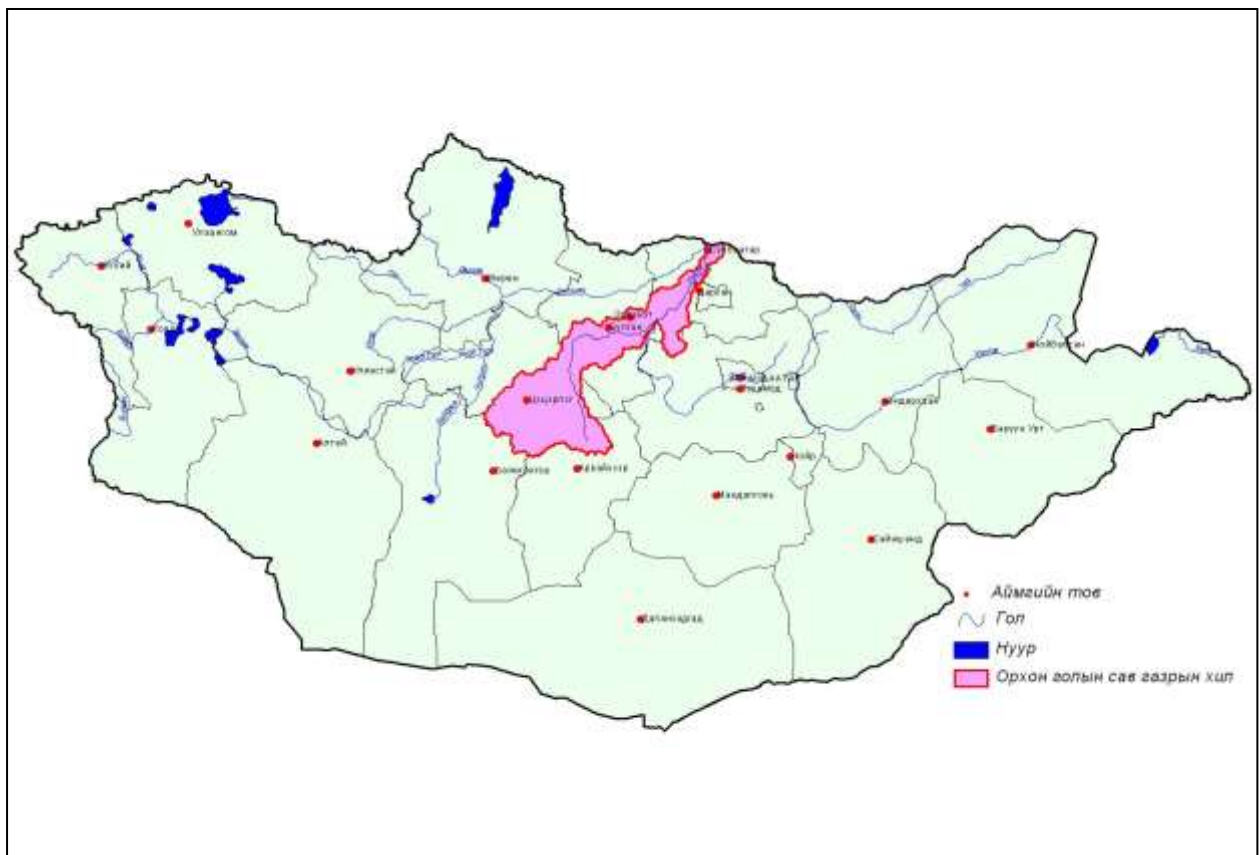
Орхон голын сав газар нь Хангай-Хэнтийн уулархаг их мужийн Хангайн мужид багтаж байгаа ба голын эхэн хэсэг нь Хангайн гол нурууны тойрогт, дунд ба адаг хэсэг нь Сэлэнгэ, Орхоны сав газрын дундаж өндөр уулсын тойрогт хамрагдаж байна.

Орхон голын сав газарт Òàðáàààòàéí íóðóóíú îðàèèóóà àíèíð Áíãàððàé óóè (3540 ìетр), Õàíãàéí íóðóóíú Ýððýð ðàéððàí (3535 ìетр), Њóáàððàà ðàéððàí (3179 ìетр), Ç¿¿í ðàéððàí (2408 ìетр), Мянган угалзат уул (3482 метр), Их шивэрт уул (3166

метр), Улаан байц уул (2404 метр), Зүрх уул (2338 метр) цудуйг ойлгох болсууд бий.

Орхон аймгийн 8 аймгийн 53 сумдын нутаг дэвсгэр ямар нэгэн хэмжээгээр багтаж байна. Архангай аймгийн Булган, Өлзийт, Төвшрүүлэх, Хотонт, Орхон аймгийн Баян-Өндөр, Өвөрхангай аймгийн Хужирт зэрэг сумдын нутаг бүтэн багтсан байна. Харин Архангай аймгийн Өндөр-Улаан, Чулуут, Эрдэнэмандал, Баянхонгор аймгийн Галуут, Булган аймгийн Гурванбулаг, Сэлэнгэ, Төв аймгийн Жаргалант, Заамар, Угтаалцайдам сумдын нутаг дэвсгэрийн 0.5-аас бага хувь нь Орхон голын сав газарт хамарч байна.

Орхон голын уртыг газар зүйн мэдээллийн системийн аргаар 1:100000 масштабтай байрзүйн зураг дээр тооцоход 1066 км байна. Орхон голын сав газрын байршлыг 1 дүгээр зурагт үзүүлээ.

1 дүгээр зураг. Орхон аймгийн 8 аймгийн 53 сумдын нутаг дэвсгэр

Орхон голын эх авсан цэгийн газар зүйн солбицол нь ЗУ: 101°20'13", ХӨ: 47°03'07", голын адаг нь ЗУ: 106°08'55", ХӨ: 50°14'42" болно.

Орхон голын сав газарт багтаж байгаа аймаг, сумдын газар нутгийн хэмжээг 1 дүгээр хүснэгтэнд үзүүлэв. Орхон аймгийн 38.2 хувийг Архангай, 22.1 хувийг Булган, 18.4 хувийг Сэлэнгэ, 15.9 хувийг Өвөрхангай, 1.9 хувийг Өмнөговь, 1.6

хувийг Баянхонгор, 1.6 хувийг Орхон, 0.4 хувийг Дархан-Уул аймгийн нутаг тус тус эзэлж байна.

1 дүгээр хүснэгт. Орхон голын сав газарт хамаарах аймаг, сумдын нутаг дэвсгэрийн хэмжээ

Код	Аймгийн нэр	№	Сумын нэр	Сумын нийт талбай, км ²	Сав газар дахь талбай, км ²	Сав газар сумын нутгийн эзлэх хувь, %	
201	Архангай	1	Батцэнгэл	3519.29	3378.52	96.0	
202		2	Булган	3218.81	3218.81	100.0	
204		3	Ихтамир	4873.57	3591.82	73.7	
205		4	Өгий нуур	1681.94	1385.92	82.4	
206		5	Өлзийт	1717.54	1717.54	100.0	
207		6	Өндөр-Улаан		0.05	0.0	
209		7	Төвшрүүлэх	1185.41	1185.41	100.0	
211		8	Хайрхан	2512.07	72.85	2.9	
212		9	Хашаат	2591.04	424.93	16.4	
213		10	Хотонт	2343.07	2343.07	100.0	
214		11	Чулуут	3435.00	6.87	0.2	
216		12	Цэнхэр	3153.40	3147.09	99.8	
218		13	Эрдэнэбулган	62.68	62.68	100.0	
219		14	Эрдэнэмандал		0.45	0.0	
412	Баянхонгор	15	Галуут	6330.00	6.33	0.1	
420		16	Эрдэнэцогт	4061.89	836.75	20.6	
503	Булган	17	Бугат	3200.13	476.82	14.9	
504		18	Булган	88.76	88.76	100.0	
505		19	Бүрэгхангай	3487.77	1468.35	42.1	
506		20	Гурванбулаг		0.06	0.0	
508		21	Могод	2819.56	2199.26	78.0	
509		22	Орхон	4092.36	4080.08	99.7	
511		23	Сайхан	2759.99	1849.19	67.0	
512		24	Сэлэнгэ	4650.00	18.60	0.4	
514		25	Хангал	1640.54	91.87	5.6	
515		26	Хишиг-Өндөр	2436.82	1476.71	60.6	
516		27	Хутаг-Өндөр	5669.50	113.39	2.0	
802		Дархан-Уул	28	Орхон	461.92	214.33	46.4
1301		Орхон	29	Баян-Өндөр	273.00	273.00	100.0
1302	30		Жаргалант	567.48	562.94	99.2	
1403	Өвөрхангай	31	Бат-Өлзий	2586.90	2579.14	99.7	
1407		32	Бүрд	2707.78	24.37	0.9	
1409		33	Есөнзүйл	1961.04	566.74	28.9	
1410		34	Зүүнбаян-Улаан	2512.42	540.17	21.5	
1412		35	Өлзийт	1967.05	733.71	37.3	
1416		36	Уянга	3047.14	405.27	13.3	
1418		37	Хархорин	2301.26	2043.52	88.8	
1419		38	Хужирт	1661.41	1661.41	100.0	
1701	Сэлэнгэ	39	Алтанбулаг	2435.34	674.59	27.7	
1702		40	Баруунбүрэн	2805.70	2334.34	83.2	
1706		41	Зүүнбүрэн	1191.88	609.05	51.1	
1708		42	Орхон	1264.73	1040.87	82.3	
1709		43	Орхонтуул	2935.07	2001.72	68.2	
1710		44	Сайхан	1306.87	546.27	41.8	
1711		45	Сант	1350.99	1337.48	99.0	

Код	Аймгийн нэр	№	Сумын нэр	Сумын нийт талбай, км ²	Сав газар дахь талбай, км ²	Сав газар дахь сумын газар нутгийн эзлэх хувь, %
1712		46	Сүхбаатар	46.89	46.47	99.1
1714		47	Хушаат	2002.06	856.88	42.8
1717		48	Шаамар	617.88	474.53	76.8
1816	Төв	49	Жаргалант	1840.00	7.36	0.4
1817		50	Заамар	1900.00	1.90	0.1
1823		51	Сүмбэр	527.50	4.22	0.8
1824		52	Угтаал	1680.00	1.68	0.1
1825		53	Цээл	1641.16	1002.75	61.1
	ДҮН				53786.89	

Орхон голын сав газрын Физик газарзүй, байгалийн нөхцөлийн нэгтгэн үзвэл

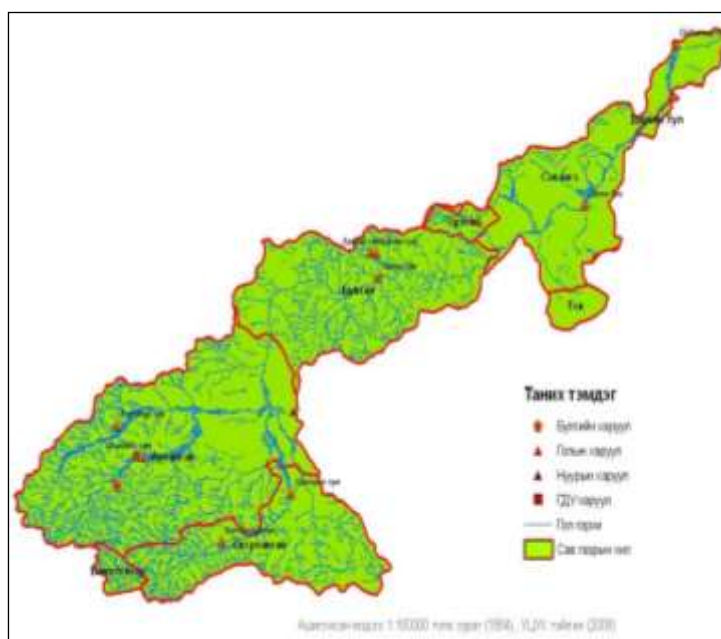
- Орхон голын сав газарт агаарын температур цаашид нэмэгдэх ялангуяа, зуны улиралд эрчимтэй дулаарах, хур тунадасны хэмжээ буурахын зэрэгцээ борооны үргэлжлэх хугацаа богиносч, ууршиц нэмэгдэх төлөвтэй байна.
- Сав газрын 70 гаруй хувь нь бэлчээрийн газар ба усны сан бүхий газар дөнгөж 0.7 хувь байна. Сав газрын 13.8 хувийг улсын тусгай хамгаалалтанд авчээ.
- Орхон голын сав газарт 12 овгийн 17 зүйл загас, 4 зүйл хоёр нутагтан, 7 баг, 17 овгийн 70 шахам зүйл хөхтөн, 245 зүйл шувуу бүтргэгджээ. Эдгээрээс 4 зүйл загас, 8 зүйл хөхтөн ховордож болзошгүй, нэг зүйл загас, 3 зүйл хөхтөн устаж байгаа, 2 зүйл хөхтөн, 17 зүйл шувуу ховор, 2 зүйл хөхтөн, 5 зүйл шувуу нэн ховор ангилалд багтаж байна.
- Тус сав газарт Монгол улсын ашигт малтмалын томоохон ордуудад “Эрдэнэт” УБҮ-ийн “Алтандорнод Монгол” ХХК, “Алтан ёндог” ХХК, “Монгол газар” ХХК, “Гацуурт” ХХК зэрэг 20 гаруй аж ахуйн нэгж алт олборлох, Булган аймгийн Сайхан суманд Эрээний уурхай нүүрс олборлох үйл ажиллагаа явуулж байна. Эдгээр уул уурхай, үйлдвэрүүдийн үйл ажиллагааны нөлөөгөөр Орхон голын ус бохирдох болсон нь сав газрын экосистемд сөргөөр нөлөөлж, энд амьдарч буй зэрлэг амьтад, тэр дундаа загас, усны бичил амьтдын амьдрах орчныг доройтуулж, зүйлийн бүрдэлд өөрчлөлт оруулж байна.
- Орхон голын эхэнд үйл ажиллагаа явуулж буй алтны уурхайнуудын үйл ажиллагааг зогсоож, тэдгээр компаниудын байгальд учруулсан хохирлыг арилгуулах, нөхөн сэргээлгэх.
- Энэ сав газрын зэрлэг амьтан, жигүүртэн, загас, усны бичил амьтдын тоо толгой, амьдралын хэв шинж өөрчлөгдөж байгаа тул тэдгээрийн байршил, тоо толгой, төрөл зүйл болон амьдралын нөхцөлийг сайжруулах боломжийг нарийвчлан судалж, цаашид авах арга хэмжээг тодотгох шаардлагатай байна.
- Сав газрын нутаг дэвсгэрт үйлдвэрлэл, үйлчилгээний аливаа ажил зохион байгуулахад тухайн нутгийн амьтан, жигүүртэн, загас зэргийн амьдрах нөхцөлийг бүрэн хадгалахад онцгой анхаарч байвал зохино гэжээ.

3. ГАДАРГЫН УС

Орхон голд Хөгшин Орхон, Хойд, Урд Тамир, Асгат, Хулж, Мааньт, Хангал, Бургалтай, Туул, Хараа, Ерөө зэрэг голууд цутгадаг ба Орхон голын сав газар нь физик газарзүйн орчин, газрын гадаргын өндөршилт, хэлбэр дүрсийн хувьд харилцан адилгүй.

Орхон голын сав газрын гадаргын усны сүлжээний нягтшил буюу 1 км² талбайд ноогдох голын урт газар бүрт харилцан адилгүй ба 180-650 метрийн хооронд хэлбэлзэж, хамгийн их урсац бүрдэлт нь голын сав газрын эхэн хэсэг ба сав газрын хил буюу ус хагалбарын шугамын дагуух өндөр уулын бүсэд, хамгийн бага урсац бүрдэлт нь сав газрын адаг хэсэгт ухаа гүвээ, талархаг газарт ажиглагдана.

Орхон голын усны горим нөөцийн тасралтгүй ажиглалт, хэмжилтийг 1942 оноос Булган аймгийн Орхон сумын чиглэлээр ус судлалын байнгын харуул байгуулж

эхэлсэн байна. Өнөөгийн байдлаар Орхон голын савд ус судлалын 13 харуул бүхий усны ажиглалт, хэмжилтийн сүлжээ ажиллаж байна (2 дугаар зураг, 2 дугаар хүснэгт). Үүнээс голын 10, нуурын 1, газрын доорх усны хэмжилтийн 1, булгийн 1 харуул тус тус ажиллаж байна.

Орхон голын дагуу Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзий, Хархорин сум, Булган аймгийн Орхон сум, Сэлэнгэ аймгийн Орхон баг зэрэг ус судлалын 5 харуул, Хойд ба Урд Тамир, Хангал,

Ачуут, Зүүнтүрүү зэрэг голууд дээр бусад харуулууд байршиж байна.

5	Ачуут-Булган	1993-2007	15	150	1250	0.23	1.64	52	0.2	1.52	48	1.56	0.78
6	Зүүнтүрүү-Булган	1992-2008	17	141	1260	0.19	1.38	43	0.19	1.328	41.9	0.97	1.45
7	Хангал-Жаргалант	1998-2008	11	509	1360	0.62	0.96	30	0.62	1.218	38.4	0.30	0.60
8	Орхон-Орхон баг (Сэлэнгэ)	1970-2008	38	96000	1880	76.04	0.84	27	81.1	0.845	26.6	0.60	1.21
9	Орхон-Сүхбаатар хот	1973-2008	59	132000	1200	124.5	0.98	31	129.4	0.98	31	0.40	0.80

Нуур: Орхон голын сав газарт нийт 1730 орчим нуур, тойром, бүрд байхаас 100 гаруй нь 0.1 км²-аас дээш талбайтай нуурууд юм (байр зүйн зураг 1984 он). Эдгээрээс хамгийн том нь Өгий нуур бөгөөд Хөх нуур, Ширээт нуур, Шорвог нуур, Дойтын цагаан нуур, Сангийн далай нуур, Цайдмын нуур зэрэг олон жижиг нуурууд оршдог.

Нуурын усны түвшний өөрчлөлтөнд уур амьсгал, хуурайшил, газрын гадаргын элэгдлийн дотоод гадаад хүчин зүйлүүд нөлөөлөх ба нуурыг гарал үүслийн хувьд газрын дотоод, гадаад хүчин зүйлийн, мөн холимог гэсэн гурван үндсэн ангид хувааж улмаар хэд хэдэн хэв шинжүүдээр ялган заагладаг. Дотоод хүчин зүйлийн гаралтай нуурт тектоникийн болон галт уулын үйлчлэлээр үүссэн, гадаад хүчин зүйлийн гаралтайд ус, хур цас, мөсөн гол, салхи, олон жилийн цэвдэгт үзэгдэл, хөндийлжийн ба цөмөрлийн, холимог гаралтайд цас, мөс, хөрсний нөлөөгөөр бий болсон нуурууд багтана. Орхон голын сав газарт орших Өгий нуур нь гол мөрний голдрилоо сольсноос голын татамд үүссэн гадаад хүчин зүйлийн гаралтай нуур юм.

Усны чанар: Орхон голын усны чанар, найрлагад хамгийн ихээр нөлөөлж байгаа голуудын тоонд *Хангал гол* ордог. Орхон гол нь Хангал голын усны нөлөөгөөр бохирдон зарим саруудад химийн бүрэлдэхүүн өөрчлөгдөн сульфатын ион давамгайлах тохиолдол гарч байсны гадна ихэнх тохиолдолд усанд агуулагдах макро, микро, биодэвхит элементүүдийн агууламж ихэсч химийн бохирдолтод ордог байна. Гидрохимич, доктор А.Мөнгөнцэцэг энэ орчмын голуудын усны эрдэсжилт улирлын байдлаас хамаарч өөрчлөгдөж байгааг судалгаагаар тогтоосон байна.

1970-1980-аад онд Эрдэнэт аймын усны эрдэсжилт 519-829 мг/л, хатуулаг 6.96-7.20 мг-экв/л, Говил голын усны дундаж эрдэсжилт 503 мг/л, хатуулаг 7.89 мг-экв/л, Үвсүр аймын эрдэсжилт 372 мг/л, хатуулаг 4.60 мг-экв/л, харин Хангал голын эрдэсжилт 585 мг/л, хатуулаг 5.44 мг-экв/л байжээ. Энэ районы ус нь сул шүлтлэг орчин (pH=7.3-8.3)-той, органик бодис перманганатын исэлдэх чанар 0.5-8.7 мгО/л, ууссан хүчтөрөгч 9.46-11.71 мг/л, ууссан нүүрсхүчлийн хий 13.8-14.5 мг/л, биодэвхит элементүүдээс органик биш фосфор 0.014-0.070 мг/л, аммоны ион 0.01-0.07 мг/л, цахиурын исэл 1.08-1.89 мг/л, нийт төмөр 0.12-1.26 мг/л, фторын ион 0.9-1.0 мг/л, микроэлементээс зэс 0.002-0.082 мг/л, молибден 0.2-0.33 мг/л тус тус байжээ.

Áàéääèééí óñíú òèìééí áçðýèäýðççí, ÷àíàð íú òóòàéí нутаг дэвсгэрийн āàçàðççéí нөхцөл, онцлог, õ°ðñ, óðāàìàè, ÷óéóóèāā, àìüòàì áíèíí òçìèé çéé àæèèèāāāà çýðýā íèíí òç÷èí ççéèýýñ òàìààð÷ òóāèðàí °°ð÷è°āā°æ áàéāāā ààðèéí íèéèìýè ñèñòàì pì.

Орхон голын эхэн хэсгийн цутгал голууд нь ихэвчлэн Õàíāàéí íóðóó, түүний салбар уулсаан ýð àāñàí, òçìèé ñ°ðā çéé àæèèèāāāàíā òàðüòàíāóé °ðò°āçé, áàéāàèèéíðàà çíāñýí øèíæýý òāāāāèñàí óóèíí öýāýð, òóíāāèāā, öýíāýā, ç°è°í óñòàé хэдий ч Ëð Õýýè āíèын цутгал Æлт голын хөндийд àèòíú çéèāāýðèýè ýāāāāāæ áàéāāāāāñ íèíí æèæèā āíèóóā òāāāāāæ, áíñāāí çíāñýíāýý Æлт голын голдрил òðñàòāçé áíèæýý.

Хүний үйл ажиллагаа, үер усны улмаас голын голдрилоор бохирдсон булингартай ус Орхон голд нийлж түүнийг эхээс нь бохирдуулах өндөр эрсдэл үүсгээд байна. Мөн Хужирт гол Хужиртын амралтын бохир усны нөлөөгөөр бохирдож, энэ утгаараа Орхон голын усан орчинд тодорхой хэмжээгээр сөрөг нөлөөлөхөөр байна.

Íðòíí āíèúí дунд хэсгийн öóòāāè Õàíāàéí íóðóóíāāñ ýð àāñàí Õàìèð òççìèéé цутгал āíèóóā íú òçìèé ñ°ðā çéé àæèèèāāāàíā °ðò°āçé, áàéāàèèéíðàà çíāñýí øèíæýý òāāāāèñàí óóèíí öýāýð, òóíāāèāā, öýíāýā, ç°è°í óñòàé учир Орхон голын усны чанарт эерэг нөлөөтэй áàéíà.

Íðòíí āíèúí дунд хэсгийн зүүн гарын öóòāāè Хангал голын ус òàìāèéí èð ýðāýñæèèð, òàðóóèāāðàé, áíðèðāíèòòíé áàéíà. Íðòíí āíè Õàíāāè āíè íèéèñíýýñ āíñ òñàí ààðü ýðāýñ àçíðúí āāóóèāìæ стандартаан āāāæ бохирдсон òíðèíèāíè олон удаа àæèèèāāāсаны гадна Íðòíí āíèúí óñíú ýðāýñæèèð èðñýæ, ñóèüòàòúí èííú ýçéýð òóāü íýíýāāýх áолжээ. Орхон голын дунд хэсгийн томоохон цутгал голуудаас Õýíðèéí нурууны ñàèāāð óóèñāāñ ýð àāñàí Туул голын сав дагуу олон хот, суурин төвлөрч энэ утгаараа ахуйн бохирдолд өртсөний гадна түүний хөндийд алт олборлолт явагдаж байгаагаас экологийн өөрчлөлтөд орж Орхон голын усны чанарт сөргөөр нөлөөлж байна. Орхон голын дунд хэсгийн жижиг голуудаас Бургалтай голын баруун гарын цутгал гол маш их булингартай байна.

Íðòíí āíèúí адаг хэсгийн áàðóóí āāðúí öóòāāè áíèí Õýíðèé нурууны ñàèāāð óóèñāāñ ýð àāñàí Хараа, Шарын гол, Ерөө голууд алтны үйлдвэрлэлийн нөлөөнд өртөж, булингартан хүнд металлаар бохирдсон, Буур гол ахуйн бохирдлоор бохирдсон зэргээс Орхон голын усны чанарт сөрөг нөлөөтэй байна.

Åð° āíèын ус нь òàìāèéí öýíāýā, àø ç°è°í óñòàé áíèíā÷ òççìèéé голдрил дагууд болон цутгал голуудын хөндийд àèòíú çéèāāýðèýè ò°āè°ðñ°í øèíæòýé çéé àæèèèāāāà ýāóóèæ áàéāāàòàé òíèāííòíèāííð òçíā ààòàèèāāð èèçç èð áíðèðāñíí áàéíà.

Хэдийгээр Орхон голын ус бохирдож байгаа боловч голын усны эрдэсжилт, хатуулаг болон үндсэн элементүүдийн агууламж нь олон жилийн хугацаанд онцгой өөрчлөгдөөгүй байна. Орхон голын савд хамаарах нуурын усны чанарын

судалгаагаар газрын гадаргын өндөршил намсаж тал хээрийн бүс рүү шилжих тусам нууруудын усны эрдэсжилт нэмэгдэх хандлагатай байна.

Гадаргын усны нөөц: Усны газраас 2010 онд улсын хэмжээнд явуулсан усны тооллогоор Орхон голын сав газарт байнгын урсацтай 1016, түр урсацтай 112, ширгэсэн 214 гол, горхи, 259 нуур, тойром, 1450 булаг, шанд, 45 халуун, хүйтэн рашаан бүртгэгджээ.

Сав газрын эхэн хэсгийн Хангайн уул нуруудаас эх авсан Улиастай, Цагаан гүүт, Тонгорог, Цагаан, Улаан, Урд, Хойд Тамир, Нарийн гол (Хөгшин Орхон) зэрэг олон гол, горхиуд дунд хэсэгт Орхон голд нийлдэг ба доод хэсэгт Туул, Хараа, Ерөө, Шарын гол зэрэг томоохон голууд Орхон голд цутгадаг.

Орхон голын олон жилийн дундаж урсац Өвөрхангай аймгийн Хархорин суманд 13.3, Булган аймгийн Орхон суманд 41.6, Сэлэнгэ аймгийн Орхонтуул суманд 81.1, Сүхбаатар суманд 129.4 м³/с болж уртын дагууд голын усны нөөц нэмэгддэг байна.

Орхон голын урсацыг бүрдүүлдэг усны эх үүсвэрийн талаарх нарийвчилсан судалгаа хомс бөгөөд урсацын 25 орчим хувийг газрын доорх ус, 10 орчим хувийг хайлсан цас, мөсний ус, 60 гаруй хувийг зун, намрын хур борооны ус бүрдүүлдэг байна. Орхон гол нь манай орны бусад голуудын адил усны горимын хэв шинжээрээ хаврын шар усны болон зуны хур борооны үерийн горимтой голд хамаардаг ба хаврын шар усны үерийн урсацын хэмжээ нь зун, намрын хур борооны үерийн урсацын хэмжээнээс ямагт бага байдаг.

Сав газрын гадаргын усны нөөцийг олон жилийн дундаж урсацын модулийн тархацын зураг [Цаг уур, орчны шинжилгээний газар, Г.Даваа нар, 2012] (Зураг 3)-ийг ашиглан, сав газрын эхэн, дунд, адаг хэсэгт хамрагдах аймаг, сумдын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ажиглалтын мэдээтэй харьцуулсан судалгааг үндэслэн олон жилийн дундаж урсацын дүйсэн дундаж (median)-аас 50 ба 90 хувийн хангамшлаар “Монгол оронд усны нөөцийн нэгсдэн менежментийг бэхжүүлэх нь” төслийн гадаргын усны мэргэжилтэн С.Төмөрчөдөр тооцон гаргалаа.

Сав газрын эхэн, дунд, адаг хэсэгт гадаргын усны нөөцөөс ашиглаж болох боломжит нөөцийг тодорхойлохдоо экологийн нөөцийг үлдээхээр тооцсон болно.

Экосистемийн тэнцвэрт байдлыг хадгалах буюу экологийн нөөцийг гадаргын усны нөөцөөс “Монгол орны гадаргын ус” (ред. Г.Даваа, Б.Мягмаржав, 1999) товхимолд зааснаар сав газрын эхэн хэсэгт 94, дунд хэсэгт 88, адаг хэсэгт 85 хувиар авч тооцоход олон жилийн дундаж урсацын 50 хувийн хангамшлаар сав газрын эхэн хэсэгт **1063.1**, дунд хэсэгт **831.6**, адаг хэсэгт **228.7** сая.м³/жил ус байгальдаа үлдэхээр байна.

Сав газрын хэмжээнд гадаргын усны нөөцийг олон жилийн дундаж урсацын 50 хувийн хангамшлаар тооцон үзэхэд **2345.0** сая.м³/жил, ашиглах боломжит нөөц

Äýýðð ðçñíýäöýýñ ðàðàðàà 1 èì² òàèààèà 5 ìì/æèè áóóó 5000 ì³/æèè ðýìæýýíèè ì°ð°í ñýðäýýäääýä ì°òòýè òàèààè 21809.0 èì² áóóó Ìððíí äíèùí ñàà äàçðùí ìèèð òàèààèí 40.1 òóàèèä ýçýèæ, äàçðùí äíðð òñíú ì°ð°í ñýðäýýäääýä ì°èèí 7.5 òóàèèä ääóóèäää äàèðàà 10-190 ìì/æèè ðýìæýýíèè ìèèèìýè äçðäýè äçðèè ì°ð°í ñýðäýýäääýä ì°òòýè òàèààè 6145.0 èì² áóóó Ìððíí äíèùí ñàà äàçðùí ìèèð òàèààèí 11.4 òóàèèä ýçýèæ, äàçðùí äíðð òñíú ì°ð°í ñýðäýýäääýä ì°èèí 56.5 òóàèèä ääóóèäää äàèíà.

Äàçðùí äíðð òñíú ì°ð°í ñýðäýýäääýä ì°èèí èðýíð íú Ìððíí äíèùí äààà ìð-ìúí àèèðàèèí äàðàèðàè òððààñ äàðù òñ ääóóèäää- ìçð ñçäýððýä äçðäýèð ççñ±, ñíèèääíæ äàèèää äàèíà.

Археэаеòóí äàðèìæääò ì°ò: Ìððíí äíèùí ñàà äàçàðð Ñçðàààðàð, Áóèääí, Öýöýðèýä, Ýðäýíýð çýðýä 4 àèìæèí ò°à äíèíí äààðàðàñàí òííäíð 6 àèìæèí 25 ñóíúí ò°à äàèðèäää.

Ñçðàààðàð, Áóèääí, Öýöýðèýä òíðóóàúí òñ ðàíäàìæèèí ò°àè°ðñ°í ýð ççñäýðèèí äàçðùí äíðð òñíú ì°èèèä òíððíð äèäðíääíèíæèèí ýðýè ðàèäóóèèí àæèè ýäóóèæ àðèèæàèèòóí ì°èèèä çèèääýðèèí çýðäýýð òíððííí. Õàðèí Ìððíí àèìæèí ò°à íú Ñýèýíæèèí ñààààñ òíä äðóèí öýðýäöýýð òñàà ðàíäààà.

Ñóíúí ò°àèèí òñ ðàíäàìæèèí çíðèèèæèèðààð òòñäàèèñàí äàçàð äíðð òñíú ì°ò òíððíð òñíú ýðýè, ðàèäóóèèí àæèè ýäóóèæ äàèèäääçé, ðàðèí àðèèæàèèòóí òííäíð °ð°ìä°ð çíðèèäíð òñò öýä òíððíð ýðýè, ðàèäóóèèí àæèè ýäààààæ äàèñàí äàèíà. Эдгээр сумдын төвөөс 10 сумын төв нь голын татам дагуу байрлах бөгөөд сумын төвийн хүн ам гадаргын болон газрын доорх ус ашигладаг. Бусад 15 сумын төв нь гол, горхи, булаг, шанд байхгүй бөгөөд зөвхөн газрын доорх ус ашиглах ба ихэвчлэн 2-3 гүний худагтай байдаг. Эдгээр 25 сумын төвийн ус хангамжид 67 худаг ашиглагдаж байна (5 дугаар хүснэгт).

5 дугаар хүснэгт. Саа äàçàðð ðàìàððàð ñóíúí төвийн хүн амын ус хангамжид ашиглагдаж байгаа òñíú ýð ççñäýðèèí ñóàèèää

Аймгийн нэр		Сумын төв	Усны эх үүсвэр	Сумын төвийн худгийн тоо	Ашиглалтúí ундарга, л/с
Архангай	1	Ихтамир	Хойд Тамирын гол ба газрын доорх ус	4	0.7
	2	Өгийнуур	Орхон гол, газрын доорх ус	3	3.6
	3	Батцэнгэл	Хойд Тамирын гол, газрын доорх ус	3	5.0
	4	Булган	Зуунмодны гол, газрын доорх ус	3	2.0
	5	Өлзийт	Орхон гол, газрын доорх ус	2	4.0
	6	Хотонт	Жарантайн гол, газрын доорх ус	3	3.1, 1.3
	7	Цэнхэр	Урд Тамир, газрын доорх ус	2	2.5, 8.0
	8	Төвшрүүлэх	Газрын доорх ус	3	1.0, 1.5
Булган	9	Хишиг-Өндөр	Газрын доорх ус	2	3.0
	10	Сайхан	Газрын доорх ус	2	0.45, 1.5
	11	Орхон	Орхон гол, газрын доорх ус	2	2.0
	12	Могод	Газрын доорх ус	2	
Орхон	13	Жаргалант	Газрын доорх ус	6	3.0
Өвөрхангай	14	Есөнзүйл	Áóèää, газрын доорх ус	1	3.5
	15	Өлзийт	Õçéñèèí äíè, газрын доорх ус	2	2.2
	16	Бат-Өлзий	Газрын доорх ус	3	1.0, 5.0, 4.0
	17	Хужирт	Хужирт гол, газрын доорх ус	3	5.5, 2.4, 2.7

хамгийн тод жишээ нь Хархорин хот нь хэдийгээр бүсийн тулгуур төв хот хэмээн нэрлэгдэж, аялал жуулчлал хөгжүүлэхэд нэн тохиромжтой бүс нутаг боловч ус хангамж, ариутгах татуургын хөгжил сулаас орон сууцны хангамж муу, үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хөгжил доогуур хэвээр байгаа төдийгүй хүн амын тоо сүүлийн 5 жилд буурсан хандлагатай байна. Иймээс манай орны нөхцөлд хүйтний улиралд зохицсон, жижиг, дунд хотуудад хэрэглэхэд тохиромжтой орчин үеийн технологи бүхий ус хангамж, ариутгах татуургын системийг нэвтрүүлэх, хөгжүүлэх шаардлага нэн тэргүүнд гарч байна.

Үе аайæеí усыг нь öýáýð àðëóíààð ðàääææè èðñýí ãíëын óñ òììooxon ñóóðëí ààçðóí íëðíëoïï öýñãççäýд òçíëé çéëä àæëëëääàíú í°ë°ã°ð áíðëðáíð, òìñáíð áíëñíí íú àðä èðäýæëí áóíä òçöýýéýí áóé íð-íí ðàéðëàх, öýáýð ариун áàéëääò öëàìæëèèð ñíí ñýðäýýí, òàíëóéàð øààðæëääàòàé áàéääàã ðàðóóéæ áàéíà.

Тус сав газрын аймгийн төвийн эмнэлгүүд төвлөрсөн ус хангамж, ариутгах татуургын системд холбогдсон боловч зөвхөн Эрдэнэт, Сүхбаатар хотууд төвлөрсөн халуун устай, бусад хот, сумын төвүүд худгаас усаа хэрэглэн, бохир усаа хөрсөнд хаях буюу нүхэн жорлон, битүү тунгаагуур ашиглаж байна. Энэ нь эмнэлгүүд ариун цэврийн шаардлагад нийцэхүйц, хангалттай хэмжээний ус хэрэглэх боломжгүй байдалд хүргэж байгаа бөгөөд цаашид аймгийн төвийн эмнэлгүүдийг халуун усаар хангах, сумын төвүүдэд бага оврын ус хангамж, ариун цэврийн байгууламжийг нэвтрүүлэх нь ус хангамж, ариун цэврийн байгууламжийг хүртээмжийг сайжруулахад чухал ач холбогдолтой.

Манай оронд мөрдөгдөж байгаа нормын дагуу явууд эмчилгээний газруудад 1 өвчтөн 15 л/хон ус, хэвтэж эмчлүүлэхэд онгоц шүршүүртэй эмнэлгүүдэд 1 өвчтөн 250 л/хон ус хэрэглэдэг гэсэн нь олон улсын жишигтэй ойролцоо үзүүлэлт юм. Гэсэн хэдий ч аймгуудын төвөөс авсан мэдээнээс үзэхэд ихэнх эмнэлгийн байгууллагууд нормт хэмжээнээс бага ус хэрэглэсэн дүн гарсан нь цаашид ус хангамж, ариутгах татуургыг сайжруулах шаардлагатай байгааг харуулж байна.

Òààøëä хотуудын äýð òíðíëëóí íýã òçíëé óñ öýðýæéýã 2 ààðëí íýíýäèççéíý äýæ ççáýé °ððëéí íðëíãíã úçéýð óñíú çàðäàä 0.6 ðóáü áíëæ °ñ°ð°ð áàéääà бөгөөд энэ íú хүлээн зөвшөөрөгдөхүйц ðýíæýý ñí. Мөн санал асуулгаар ус хангамжийг сайжруулбал иргэд 1 л усанд 1.5 ààðëí илүү ò°éá°ð төлөхөд бэлэн байна гэсэн нь ус хэрэглээнд үнийн бус нөхцөл байдал давуу нөлөөлж буйг харуулж байна. Тухайлбал, ариун цэврийн байгууламжийн асуудал, усаа зөөх, хадгалах боломж зэргийг дурдаж болно.

Эрчимжсэн мал аж ахуйд нүүдлийнхийг бодвол илүү их хэмжээний ус хэрэглэдэг боловч одоогоор манайд тусгайлан тогтоосон норм байхгүйгээс ус хэрэглээг нь ижил түвшинд тодорхойлж байгаа нь хангалтгүй юм. Иймээс цаашид энэ төрлийн фермерийн аж ахуйн ус хэрэглээний нормыг шинээр тогтоох шаардлагатай байна.

Улсын дунджаар усалгаатай тариалангийн ургац нь усалгаагүй талбайн ургацаас 20-40 хувь өндөр байгаа боловч энэ нь бусад орны жишгээс доогуур үзүүлэлт бөгөөд усалгааны горим, íđìûã баримтлахгүй, óñàèãààòàé òàðèàèàíàééí àãđìðàđìéèèéí øààðàèààûã áçđýí хангах çé áàèãààòàé ðìèáíìòìé ãýæ ççýæ áàéíà . Судалгаанаас үзэхэд усалгаатай нөхцөлд үр тарианы үйлдвэрлэл эрхлэх нь эдийн засгийн хувьд төдийлэн үр ашигтай бус байдаг бөгөөд харин үрийн аж ахуй эрхлэх нь илүү үр өгөөжтэй байж болох юм.

Байгаль, цаг уурын хувьд усалгаатай тариалан хөгжүүлэх таатай нөхцөл бүрдсэн сав газар тул цаашид услалтын системүүдийг шинээр барих, сэргээн засварлаж, тэдгээрийн эзэмшилт, ашиглалтыг сайжруулах шаардлагатай.

Уул уурхайн салбарын өсөлт улсын эдийн засгийн хөгжлийн нэг тулгуур хүчин зүйл болоод байгаа боловч хүрээлэн буй орчинд нөлөөлөх нөлөөлөл нь асар өндөр байдаг тул байнгын хяналт тавьж, нөхөн сэргээлтийг цаг тухайд нь хийж байх нь тогтвортой хөгжлийг хангах, экологийн тэнцвэрт байдлыг хадгалах нэг үндэс болох юм. Гэтэл сүүлийн үед жил дараалан алт олборлолт идэвхтэй явагддаг дулааны улиралд Орхон гол их хэмжээгээр бохирдох болсон нь орчны экосистемд асар их хохирол учруулж байна. Иймээс бидний нэрлэж заншсанаар урт нэртэй хуулийг хэрэгжүүлэхэд онцгой анхаарах нь чухал бөгөөд энэ нь цаашид сав газрын экосистемийн аюулгүй байдлыг хангахад чухал ач холбогдолтой.

Манай оронд автомашин угаалгын газарт хэрэглэх усны норм боловсруулагдаагүй байна. Автомашинтай зарим иргэдийн дунд болон жижиг угаалгын газарт явуулсан судалгаагаар иргэд өөрсдөө гэрийн нөхцөлд машинаа угаахад 5-15 л ус хэрэглэдэг гэсэн бол угаалгын газар жижиг оврын автомашин угаахад 25-40 л, том автомашин угаахад 80-100 л ус зарцуулдаг гэжээ. Энэ нь тухайн чиглэлээр, АНУ-ын Техас мужид 2002 онд хийсэн судалгаагаар жижиг машинд 28-38 л, дунд зэргийн машинд 57-76, том машинд 95-114 л ус зарцуулдаг гэсэн үр дүнтэй нэлээд ойролцоо байна. Эдгээр дүнг энэ салбарын ус хэрэглээний норм тогтооход ашиглаж болох бөгөөд автомашин угаалгын газрын ус бохирдуулах түвшин нь өндөр байдгийг бохир усны төлбөр тооцоонд анхаарах шаардлагатай.

Монгол Улс МХЗ-д суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлогодоо аялал жуулчлалыг эрчимтэй хөгжүүлэх зорилт тавьсан. Орхон голын сав газар нь дэлхийн соёлын өвд бүртгэгдсэн Орхоны хөндий гэх мэт улсын түүх соёл, байгалийн үзэсгэлэнт газар олонтой, аялал жуулчлал хөгжүүлэх таатай орчин бүрдсэн газар билээ. Иймээс аялал жуулчлалын дэд бүтцийг хөгжүүлэхэд анхаарч жуулчны баазуудад áããà íãđìí óñ ðáíãàíæ , àðèóí öýãðèéí болон ус цэвэрлэх, бохир ус зайлуулах áàèãòóèàíæ ийн øèíý ðãðíèíæ íýãðççýð ажлыг зохион байгуулах хэрэгтэй.

Тус сав газарт усны эрчим хүчний нөөц ихтэй тул УЦС байгуулан ашиглах нь эдийн засаг, экологийн хувьд өндөр ач холбогдолтой.

1	2	3	4	5	6	7
		34	Зүүнбаян-Улаан	2512.42	540.17	21.5
		35	Өлзийт**	1967.05	733.71	37.3
		36	Уянга	3047.14	405.27	13.3
		37	Хархорин (Хархорин)*	2301.26	2043.52	88.8
		38	Хужирт**	1661.41	1661.41	100.0
7	Сэлэнгэ	39	Алтанбулаг**	2435.34	674.59	27.7
		40	Баруунбүрэн**	2805.70	2334.34	83.2
		41	Зүүнбүрэн	1191.88	609.05	51.1
		42	Орхон**	1264.73	1040.87	82.3
		43	Орхонтуул	2935.07	2001.72	68.2
		44	Сайхан (Хөтөл)****	1306.87	546.27	41.8
		45	Сант**	1350.99	1337.48	99.0
		46	Сүхбаатар (Сүхбаатар)*	46.89	46.47	99.1
		47	Хушаат**	2002.06	856.88	42.8
		48	Шаамар**	617.88	474.53	76.8
8	Төв	49	Жаргалант***	1840.00	7.36	0.4
		50	Заамар***	1900.00	1.90	0.1
		51	Сүмбэр***	527.50	4.22	0.8
		52	Угтаал***	1680.00	1.68	0.1
		53	Цээл**	1641.16	1002.75	61.1
Дүн					53786.89	

- Тайлбар:**
- * Сав газарт хамрагдаж буй аймаг, сумын төвийн хотууд
 - ** Сав газарт хамрагдаж буй сумын төвүүд
 - *** Сав газарт эзлэх сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээ 5.6 хувиас доош байгаа тул ус хэрэглээ-ашиглалтын тооцоонд оруулаагүй болно.
 - **** Сэлэнгэ аймгийн Сайхан сумын төв Хөтөл хот нь томоохон тосгон бөгөөд Хараа голын сав газарт багтдаг боловч усаа Орхон голын татмаас авдаг тул тооцоонд сумын төвд оруулав.

Хүн амын ус хангамжийн дүгнэлт: Аймаг, сумдын төвд амьдарч буй иргэдийн дийлэнх нь төвлөрсөн бус ус хангамжтай байгаад анхаарч цаашид төвлөрсөн шугам сүлжээнд холбох ажлыг өргөжүүлэх;

Төвлөрсөн ус хангамжид холбогдсон айл өрх, зочид буудал, сургууль, эмнэлэг зэрэг нийтийн үйлчилгээний газруудын ариун цэврийн өрөөний цорго, шүршүүр, суултуур зэргийг аль болох усыг хэмнэлтэй зарцуулдаг сантехникийн хэрэгслүүдээр тоноглох;

Хятад, Герман зэрэг оронд ахуйн хэрэглээнээс гарсан (гар нүүр болон бие, хувцас угаасан) бохир усыг байрныхаа хонгил эсвэл нэгдүгээр давхарт хуримтлуулан ариутгаад “Саарал ус” гэж нэрлэн жорлонд эргүүлэн ашигладаг туршилгыг шинээр баригдах орон сууцны барилгын зураг төсөлд нь тусган хэрэгжүүлэх арга хэмжээ авах;

Хүн амын болон аймаг, сумдын төвийн үйлдвэр, үйлчилгээнд шаардагдах ус хангамжийг сайжруулж, эдгээрээс гарах бохир усны найрлага, бохирдлын түвшинг тодорхойлж, байгаль орчинд халгүй техник, технологи бүхий биологийн цэвэрлэх байгууламжийг байгуулах;

Сумдын төвийн ундны усанд хлоржуулалт, шүүлт зэрэг ариутгал цэвэршүүлэлийн арга хэмжээ авдаггүй, өрөмдмөл худгуудыг ашиглалтанд хүлээж авах үед усанд нь химийн шинжилгээ хийснээс хойш усны чанар, найрлагын шинжилгээг тогтмол хугацаанд хийхгүй байгааг тогтмолжуулах;

Сумдын төвийн цэвэрлэх байгууламжийн ашиглалтын үеийн үйлчилгээг орхигдуулнаас технологийн горим алдагдаж, бохир усыг зөвхөн дамжуулан өнгөрүүлэх үүрэгтэй болсон байгааг зогсоож, шинэчлэн засварлаж, үйл ажилагааг нь жигдрүүлэх;

Хөдөөгийн хүн амын ундны усны чанарт тогтмол хяналт тавьдаггүй. Төр засгаас малын ус хангамжийн талаар олон төсөл, хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлж байгаа боловч малчдын ус хангамжийн талаар тодорхой бодлого байхгүй, хүн ам, малын ус хангамж усны нэг эх үүсвэртэй байгаад анхаарах;

Гадаргын усаар хомс, ус нь эрдэсжилт, хатуулаг ихтэй нутагт байгаа малчдыг овор хэмжээ багатай ус цэвэршүүлэх төхөөрөмжөөр хангаж, ундны усаа шүүж хэрэглүүлдэг болгох;

Орхон, түүний цутгал голууд нь төрөл бүрийн эрдэс, химийн элемент агуулсан хүнийг эмчлэн илааршуулах үйлчилгээтэй рашаан, булаг элбэгтэй бөгөөд тэдгээрийн нөөц чанар, найрлагын судалгаа хийж, хамгаалалтын бүсүүдийг тогтоон, ашиглалтыг сайжруулах;

2010 îä УИХ-аас áàðëàñàí “Óñ” ģäüñíëé ð°ð°éá°ðò хот, төв суурины ус хангамжийн эх үүсвэрийн өнөөгийн байдалд үзлэг хийж, түүний эрүүл ахуйн бүс болон тэжээгдлийн мужийг шинэчлэн тогтоож, орон нутгийн хамгаалалтад авах, мөрдөх дэглэмийг тодорхойлсны үндсэнд шинээр байгуулагдах хот, суурин газар, уул уурхайн боловсруулах үйлдвэрлэлийн төлөвлөлтийг хийж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Хүн амын ус хангамж, ариун цэврийн байгууламжийн талаарх дүгнэлт:

Аймаг, сумдын төвд амьдарч буй иргэдийн дийлэнх нь төвлөрсөн бус ус хангамжтай байгаад анхаарч цаашид төвлөрсөн шугам сүлжээнд холбох ажлыг өргөжүүлэх;

Төвлөрсөн ус хангамжид холбогдсон айл өрх, зочид буудал, сургууль, эмнэлэг зэрэг нийтийн үйлчилгээний газруудын ариун цэврийн өрөөний цорго, шүршүүр, суултуур зэргийг аль болох усыг хэмнэлтэй зарцуулдаг сантехникийн хэрэгслүүдээр тоноглох;

Хятад, Герман зэрэг оронд ахуйн хэрэглээнээс гарсан (гар нүүр болон бие, хувцас угаасан) бохир усыг байрныхаа хонгил эсвэл нэгдүгээр давхарт хуримтлуулан ариутгаад “Саарал ус” гэж нэрлэн жорлонд эргүүлэн ашигладаг туршилгыг шинээр баригдах орон сууцны барилгын зураг төсөлд нь тусган хэрэгжүүлэх арга хэмжээ авах;

Хүн амын болон аймаг, сумдын төвийн үйлдвэр, үйлчилгээнд шаардагдах ус хангамжийг сайжруулж, эдгээрээс гарах бохир усны найрлага, бохирдлын түвшинг тодорхойлж, байгаль орчинд халгүй техник, технологи бүхий биологийн цэвэрлэх байгууламжийг байгуулах;

Сумдын төвийн ундны усанд хлоржуулалт, шүүлт зэрэг ариутгал цэвэршүүлэлийн арга хэмжээ авдаггүй, өрөмдмөл худгуудыг ашиглалтанд хүлээж авах үед усанд нь химийн шинжилгээ хийснээс хойш усны чанар, найрлагын шинжилгээг тогтмол хугацаанд хийхгүй байгааг тогтмолжуулах;

Сумдын төвийн цэвэрлэх байгууламжийн ашиглалтын үеийн үйлчилгээг орхигдуулнаас технологийн горим алдагдаж, бохир усыг зөвхөн дамжуулан өнгөрүүлэх үүрэгтэй болсон байгааг зогсоож, шинэчлэн засварлаж, үйл ажиллагааг нь жигдрүүлэх;

Хөдөөгийн хүн амын ундны усны чанарт тогтмол хяналт тавьдаггүй. Төр засгаас малын ус хангамжийн талаар олон төсөл, хөтөлбөрүүд хэрэгжүүлж байгаа боловч малчдын ус хангамжийн талаар тодорхой бодлого байхгүй, хүн ам, малын ус хангамж усны нэг эх үүсвэртэй байгаад анхаарах;

Гадаргын усаар хомс, ус нь эрдэсжилт, хатуулаг ихтэй нутагт байгаа малчдыг овор хэмжээ багатай ус цэвэршүүлэх төхөөрөмжөөр хангаж, ундны усаа шүүж хэрэглүүлдэг болгох;

Орхон, түүний цутгал голууд нь төрөл бүрийн эрдэс, химийн элемент агуулсан хүнийг эмчлэн илааршуулах үйлчилгээтэй рашаан, булаг элбэгтэй бөгөөд тэдгээрийн нөөц чанар, найрлагын судалгаа хийж, хамгаалалтын бүсүүдийг тогтоон, ашиглалтыг сайжруулах;

2010-ийн УИХ-аас анх удаа “Орхон” хөдөөгийн төв суурины ус хангамжийн эх үүсвэрийн өнөөгийн байдалд үзлэг хийж, түүний эрүүл ахуйн бүс болон тэжээгдлийн мужийг шинэчлэн тогтоож, орон нутгийн хамгаалалтад авах, мөрдөх дэглэмийг тодорхойлсны үндсэнд шинээр байгуулагдах хот, суурин газар, уул уурхайн боловсруулах үйлдвэрлэлийн төлөвлөлтийг хийж хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Хөдөө аж ахуйн ус хангамжийн талаарх дүгнэлт: Малын ус хангамжийг сайжруулах зорилгоор сүүлийн жилүүд улсын төсөв, гадаад, дотоодын төсөл, тусгай сангуудын хөрөнгийн дэмжлэгтэйгээр чамгүй олон худаг, уст цэг байгуулж байгаа хэдий ч тэдгээрийн нэлээд нь урьд ашиглагдаж байгаад эвдэрч тоногдсон худгуудийн дэргэд байгуулагдаж байгаагаас шалтгаалан эрчимтэй өсч байгаа малын тоонд усжуулагдсан бэлчээр хүрэлцэхгүй байгаад дүгнэлт хийж ажиллах;

Малын ус хангамжинд зориулан бэлчээрт шинээр гаргаж байгаа худгуудыг бэлчээрийг хамгаалах малчдын бүлгийн захиалга, тэдний хөрөнгийн оролцоотойгоор гаргаж, тэдгээрт өөрт нь эзэмшүүлэх;

Малын ус хангамжийн нөхцөлөөс шалтгаалан бэлчээр ашиглалт хязгаарлагдаж, дулааны улиралд аль болох ил задгай усаа бараадан нэг газар удаан суурьшиж байгаа нь бэлчээрийн ургамлын нөхөн ургах боломжийг алдагдуулж, улмаар бэлчээр талхлагдаж байгаад анхаарал тавих;

Холбогдох яамны мэргэжилтэн болон эрдэмтдийн хийсэн судалгаагаар 2019-2020 оны 43.7 үйлдвэрлэл 124 өдөр 16925 агаарын шаардлага 60.6 үйлдвэрлэл тариаланд ашиглах боломжтой байна. Үйлдвэрлэл нь улмаар нийслэлийн өдөр 1 үйлдвэрлэл, хотуудыг тойрсон үйлдвэрлэл 16925 агаарын шаардлага болон бэлчээр болгож болохыг анхаарах;

Сүүлийн жилүүдэд хуурайшилт, хөрсөн дээрх ууршилт ихэсч, олон гол, горхиуд тасарч шургаснаас тэдгээр голуудын амьд урсацсыг түшиглэн барьсан зарим услалтын системүүд усны эх үүсвэргүй болсон байна. Байнгын урсацтай голууд дээр далан, хаалт бүхий урсацын тохируулгатай гидротехникийн барилга байгууламж барьж ашиглах нь үр өгөөжтэй шийдэл байж болохыг анхаарах;

Малын тэжээлийн ургамлыг усалгаатай тариалж, өндөр ургац тогтвортой авах шаардлагатай. Сүүлийн жилүүдэд ялангуяа хот, суурин газрын ойролцоо фермерийн аж ахуйн бизнес эрхлэгчдийн тоо нэмэгдэж байна. Эрчимжсэн мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэгчид малын тэжээлээ тариалах талбайн хүрэлцээ, техник хангамж дутмагаас шалтгаалан өөрсдөө хүчит тэжээл тариалах боломж хязгаарлагдмал, бүдүүн тэжээл худалдан авдаг учраас бүтээгдэхүүний нь үнэ буурахгүй байна;

Орхон голын сав газарт байгаа мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхэлдэг малчин өрхүүдийн хувьд дэд бүтцийн хөгжил харьцангуй сайн, томоохон суурин газарт дөт зэрэг боломжийг ашиглан, санхүүгийн дэмжлэг тусламж авч, фермерийн болон эрчимжсэн аж ахуй хөгжүүлэх боломжтой байна;

Усалгаатай тариаланд газрын доорх усыг зайлшгүй ашиглах тохиолдолд гидрогеологийн иж бүрэн хайгуул, судалгаа хийж, тэжээгдлийн горим, усны нөөцийг нь тогтоосон байх;

Манай оронд нийлэг хальс, шилэн материалаар хүлэмж барьж дулаан, чийглэг орчин үүсгэх, хөрсийг нийлэг хальсаар хучин, цоолдож нүхлэн, хүнсний ногоо тарьж, хөрсний чийгийн ууршилт, зэрлэг ургамлаас хамгаалах, дулааныг хадгалж, тогтвортой ургац авах аргуудыг өрхийн аж ахуйд өргөн хэрэглэх шаардлагатай байна.

Орхон голын сав газрын ус хэрэглээ, ашиглалт, цаашдын төлөвийн нэгдсэн дүн: Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөний сүүлчийн жил болох 2021 оны түвшин дэх усны хэрэгцээг төслийн эхлэл болох 2010 оныхтой харьцуулахад ус хэрэглээ-ашиглалт 57 орчим хувиар нэмэгдэх төлөвтэй байна.

Сүүлийн үед Орхон голын усыг шилжүүлэн өмнийн говийн хүн ам, уурхайн ус хангаамжийг шийдвэрлэх зорилгоор “Орхон-говь” төслийг хэрэгжүүлэхээр ТЭЗҮ хийгдэж байгаа бөгөөд үүнд зориулж байгуулах усан санд хуримтлуулах усны хэмжээг энэхүү тооцоонд оруулаагүй болно.

Сав газрын нийт ус хэрэглээ-ашиглалт, түүний хэтийн төлөвийг нэгтгэн 8 дугаар хүснэгтэнд үзүүлээ.

8 дугаар хүснэгт. Орхон голын сав газрын нийт ус хэрэглээ-ашиглалт, хэтийн хэтийн төлөв

№	Ус хэрэглэгч, ашиглагч салбар	Ус хэрэглээ-ашиглалт, хэтийн төлөв							
		2008 он		2010 он		2015 он		2021 он	
		мян.м ³ /жил	%	мян.м ³ /жил	%	мян.м ³ /жил	%	мян.м ³ /жил	%
1	Хотуудын хүн ам	4250.7	10.2	4342.5	9.9	6793.2	11.4	6613.0	8.5
2	Сумдын төвийн хүн ам	49.3	0.1	55.1	0.1	59.7	0.1	95.4	0.1
3	Сумдын хөдөөгийн хүн ам	185.1	0.4	293.5	0.7	319.1	0.5	441.3	0.6
4	Хүнсний үйлдвэр	133.3	0.3	116.7	0.3	154.1	0.3	264.8	0.3
5	Хөнгөн үйлдвэр	175.6	0.4	136.4	0.3	213.6	0.4	284.0	0.4
6	Уул уурхай*	15987.8	38.2	16559.7	37.6	17182.3	28.8	19579.8	25.2
7	Дулаан, эрчим хүч	254.6	0.6	1704.3	3.9	2280.6	3.8	3235.1	4.2
8	Мал аж ахуй	9289.5	22.2	7311.9	16.6	11432.0	19.2	14944.8	19.3
9	Усалгаатай тариалан	10374.5	24.8	12259.2	27.8	19579.7	32.8	30021.7	38.7
10	Нийгмийн үйлчилгээ	602.6	1.4	634.4	1.4	715.6	1.2	842.2	1.1
11	Аялал жуулчлал	0.0	0.0	10.9	0.0	15.1	0.0	18.6	0.0
12	Ногоон байгууламж	144.6	0.3	150.6	0.3	165.6	0.3	182.8	0.2
13	Барилга, барилгын материал	430.9	1.0	498.4	1.1	695.7	1.2	1038.2	1.3
Нийт		41878.5	100.0	44073.6	100.0	59606.3	100.0	77561.7	100.0

Тайлбар: * Уулын баяжуулах Эрдэнэт үйлдвэр нь Сэлэнгэ мөрний сав газраас ус ашигладаг боловч уул уурхайн ус ашиглалт, хэтийн төлөвийн тооцоонд оруулсан болно.

7. САВ ГАЗРЫН УСНЫ НӨӨЦ АШИГЛАЛТЫН БАЛАНС

Орхон голын сав газарт 2010 онд **43.5** сая.м³/жил ус ашигласан нь Монгол орны усны бусад сав газруудын ус ашиглалттай харьцуулахад харьцангуй өндөр байгаа бөгөөд Туул голын сав газрын дараа буюу 2 дугаарт орж байна.

Сав газарт ашигласан нийт усны 38.7 хувийг гадаргын усны нөөцөөс, үлдэх 61.3 хувийг газрын доорх усны нөөцөөс тус тус авч ашигласан байна.

Сав газрын 2010 оны нийт ус хэрэглээ-ашиглалтын 48.4 хувийг зөвхөн Эрдэнэт хотын ус хангамж эзэлж байгаа нь тус сав газрын хамгийн том ус ашиглагч болж байна. Мөн усалгаатай тариалан дараагийн том ашиглагч бөгөөд нийт ус хэрэглээ-ашиглалтын 28.4 хувийг эзэлж байна. Усалгаатай тариаланд зөвхөн гадаргын усыг ашиглаж байна.

Эрдэнэт хотын ус хангамжинд 20.7 сая.м³/жил усыг Сэлэнгэ мөрний татмын газрын доорх уснаас, Орхон голын сав газраас 22.3 сая.м³/жил усны нөөц ашиглагдаж байна.

Орхон голын сав газарт “Монгол оронд усны нөөцийн нэгдсэн менежментийг бэхжүүлэх нь” төслийн хүрээнд уур амьсгалын өөрчлөлтөөс гадаргын урсацад үзүүлэх нөлөөллийг PCRGLOB-WB, HBV, HadCM2 (2100) зэрэг загваруудыг туршиж үзсэн. Хóð òóíàààñíû ðóáüä àøèãèñàí íèèð çàããààðóóäüí äóíäæààð ýíý çóóíû ð°ãñã°è äýõýä °ãèèéí ðóð òóíàààñ 20-25 хувьаа ÿíýãäýý, хàðèí çóíû ðàííàðàðóð òíàíðóíé áóñ áàéíà. Íííàíè íðíû óóð àìñãàà °ã°èä°è èèçç ç°è°í, çóíààà èèçç ðóóðàé áàéð áíèí äýñýí äð°íðèé äçäíýèðýíä ðçð÷ээ [Jaar Kwadijk, 2011]. Энэ нь уур амьсгалын өөрчлөлт усны нөөцөд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлнө гэсэн үг бөгөөд чухам ямар хэмжээгээр нөлөөлөхийг нарийвчлан судлах шаардлагатай.

Эрдэнэт хотын ус хангамжид зориулж, хотын ойр орчим хэд хэдэн газарт гидрогеологийн хайгуул хийж, газрын доорх усны ашиглалтын нөөцийг тогтоосон боловч Эрдэнэт хотын усны хэрэгцээг хангах хэмжээнд хүрэхгүй байсан учраас Сэлэнгэ мөрний татмаас усыг олборлосон байна. Эдгээр нөөц нь тогтоогдсон усны эх үүсвэрүүдийг усны үнэ, эдийн засгийн ач холбогдлыг нь тооцож байж, ашиглалтад оруулах хэрэгтэй.

Орхон голд боомт барьж, усыг хуримтлуулан, говь руу шилжүүлэн ашиглах ТЭЗҮ-ийн судалгаа хийгдэж эхэлсэн бөгөөд боомт барих асуудлыг экологи, техник-эдийн засгийн үндэслэл боловсруулсаны үндсэнд шийдвэрлэх нь зүйтэй.

Сав газарт хамрагдах 25 сумын төвөөс 15 сумын төвийн дэргэд гол, горхи, булаг, шанд байхгүй байгаа учир эдгээр сумдын ус хангамжийн эх үүсвэрийн гидрогеологийн нэмэлт эрэл хайгуулыг эхний ээлжинд хийж, нөөцийг тогтоох хэрэгтэй.

8. ОРХОН ГОЛЫН САВ ГАЗРЫН УСНЫ НӨӨЦИЙН НЭГДСЭН МЕНЕЖМЕНТИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Эрхэм зорилго, зорилт: Тус сав газарт байгаа усны нөөцөд түшиглэж усны салбарын олон талт арга хэмжээний тогтвортой менежментийг хэрэгжүүлэх замаар судалгаа шинжилгээний ажлын үр дүнд тулгуурласан, орон нутгийн

болон салбаруудын хөгжлийн хөтөлбөртэй уялдсан, хүрээлэн буй орчны экосистемийн тэнцвэртэй байдлыг хадгалсан, эрх зүйн орчныг сайжруулсан, хүний амьдрах таатай нөхцөлийг бүрдүүлсэн экологийн баримжаатай эдийн засаг бүхий нийгмийн эрчимтэй хөгжлийг хангахад Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн эрхэм зорилго оршино гэжээ.

Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн дээрх эрхэм зорилгын хүрээнд ус хэрэглэгч болон ашиглагч салбаруудаар үндсэн асуудлууд (зорилгууд)-ыг тодорхойлохын зэрэгцээгээр усны салбарын эрх зүй, удирдлагын тогтолцооны асуудлыг хамааруулан сав газрын УННМ-ийн төлөвлөгөөнд авч үзэх нь зохимжтой гэж үзлээ.

Эдгээр зорилгуудыг улмаар ус хэрэглэгч болон ус ашиглагч дэд салбаруудаар авч үзэж эдгээрт тулгамдаж байгаа шийдвэрлэх асуудлыг Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн зорилтууд (стратеги) болгон тодорхойлсон байна. Үүнийг доор смйрүүлбэл:

Зорилго 1. Хүн амын ус

Хүн амын эрүүл аж төрөх үндсийн нэг унд, ахуйн ус хангамжийн чанарыг сайжруулж, хүртээмжийг нэмэгдүүлэхийн зэрэгцээ ахуйн бохир усны цэвэршүүлэлтийн түвшинг дээшлүүлэх зорилго тавина.

Тухайлбал:

- 1.1. Хот тосгоны хүн амыг баталгаатай ундны усаар хангах, бохир ус цэвэрлэгээ
- 1.2. Нийтийн аж ахуйн үйлчилгээний ус хангамж
- 1.3. Амралт, сувилал, аялал жуулчлалын ус хангамж
- 1.4. Хөдөөгийн хүн амын унд, ахуйн ус хангамж

Зорилго 2. Аж үйлдвэрийн ус

Эдийн засгийн хөгжлийг эрчимжүүлэх явцад дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд аж үйлдвэрийн салбарын хувийн жинг тууштай өсгөх, түүний дэд бүтэц, эрчим хүч, барилга, барилгын материалын үйлдвэрлэлийн ус хангамжийг сайжруулах, хөнгөн, хүнсний болон ашигт малтмалын олборлох, боловсруулах үйлдвэрлэлд технологийн усаа дахин ашиглах зорилт тавина.

Тухайлбал:

- 2.1. Хөнгөн хүнсний үйлдвэрлэлийн ус хангамж
- 2.2. Уул уурхайн олборлох, боловсруулах үйлдвэрлэлийн ус хангамж
- 2.3. Эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн ус хангамж
- 2.4. Барилга, барилгын материалын үйлдвэрлэлийн ус хангамж

Зорилго 3. Хөдөө аж ахуйн ус

Хөдөөгийн хөгжлийн тулгамдсан асуудлуудын нэг, мал аж ахуй, газар тариалангийн усны хангамжийг сайжруулж, энэ салбарын байгаль, цаг агаарын эрсдэл даах чадавхийг бэхжүүлэх зорилт тавина.

Тухайлбал:

- 3.1. Мал аж ахуйн ус хангамж
- 3.2. Газар тариалангийн усжуулалт

Зорилго 4. Хүрээлэн буй орчны ус

Усны нөөцийг бохирдолт, хомдолтоос хамгаалах, түүнийг нөхөн сэргээж аривжуулах, хуурайшилт, цөлжилтийн таагүй үзэгдлүүдийг бууруулах, байгаа нөөцөө зохистой ашиглах болон усны үерийн гамшгаас урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах замаар хэрэгжих ногоон хөгжлийг дэмжих зорилт тавина.

Тухайлбал:

- 4.1. Усны нөөцийг бохирдолт, хомсдолоос хамгаалах
- 4.2. Хуурайшилт, цөлжилтийн таагүй үзэгдэлтэй тэмцэх
- 4.3. Усны нөөцийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ба аривжуулах
- 4.4. Усны үерийн гамшигаас сэргийлэх, хамгаалах

Зорилго 5. Усны эрх зүйн орчин, удирдлага

Усны салбарын хууль эрх зүйн шинэчлэлийг гүнзгүйдүүлж, хууль тогтоомжийн зохицуулах чадамжийг дээшлүүлэх, салбарт удирдлагын тогтолцоог боловсронгуй болгож хүний нөөцийг бэхжүүлэх, хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэрийг баталгаажуулах, салбарын үйл ажиллагааг орон нутгийн удирдлага, үүсгэл санаачлагын байгууллагын бодлого, зорилгуудтай уялдуулах зорилт тавина.

Тухайлбал:

- 5.1. Хууль, эрх зүйн орчныг сайжруулах
- 5.2. Удирдлагын бүтэц, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох
- 5.3. Хүний нөөцийг бэхжүүлэх
- 5.4. Хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэрийг баталгаажуулах
- 5.5. Орон нутгийн удирдлага, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх
- 5.6. Судалгаа, мониторинг, мэдээллийн сан, сурталчилгаа хийх зэрэг болно.

Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн үйл ажиллагааны төлөвлөгөө

(I ҮЕ ШАТ 2013-2015, II ҮЕ ШАТ 2016-2021 ОН)

№	Үндсэн болон шийдвэрлэх асуудал, арга хэмжээ, үйл ажиллагаа	Хэрэгжүүлэх хугацаа		Шардагдах хөрөнгийн баримжаат хэмжээ, сая.төг	Үүнээс боломжит эх үүсвэр, %				Хэрэгжүүлэгч байгууллага
		2013 - 2015	2016 - 2021		Улсын төсөв	Орон нутгийн төсөв	Төсөл, хөтөлбөр	Кувийн хэвшил бусад	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
НЭГ. ҮНДСЭН АСУУДАЛ: ХҮН АМЫН УНД, АХУЙН УС										
1.	Шийдвэрлэх асуудал: Хот, тосгоны хүн амын баталгаат ундны ус, бохир ус цэвэрлэгээ									
1.1	Арга хэмжээ: Унд ахуйн ус хангамжийн эх үүсвэр, тэдгээрийн хамгаалалт, усны чанарын хяналтыг сайжруулах									
1.1.1	Хангайн бүсийн тулгуур төв Хархорин, Цэцэрлэг, Булган, Сүхбаатар хотуудын ус хангамжийн эх үүсвэр, цэвэр усны шугам сүлжээг засварлаж шинэчлэх, өргөтгөнө.	√	√	5000	80	-	20	-	Аймаг, сумдын ЗДТГ,ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ	
1.1.2	Булган, Цэцэрлэг хотуудын ус хангамжийн эх үүсвэрийн газрын доорх усны нэмэлт эрэл хайгуулын ажлыг хийж, нөөцийг шинэчлэн тогтооно.	√	√	300	100	-	-	-	Холбогдох аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ,	
1.1.3	Цэцэрлэг, Булган, Сүхбаатар хотуудад байгаа УЦУОША-ны лабораторуудыг өргөтгөж, цэвэр, бохир усны найрлага, чанарын иж бүрэн шинжилгээ хийх боломжийг бүрдүүлнэ.	√		1200	80	-	15	5	Аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ.	
1.1.4	Хот, суурин газруудын хүн амын ундны усны эх үүсвэрүүдэд бичил амь судлалын үзүүлэлтийг MNS 09-2005 стандартын дагуу тодорхойлох ажлыг зохион байгуулж, тогтмолжуулна.	√		800	50	20	20	10	Аймаг, сумдын ЗДТГ, БОАЖГ	
1.1.5	Орхон голын сав газарт байрлалтай 4 аймаг, 25 сумын төвүүдийн хатуу хог хаягдлын цэгүүдийг тэмдэгжүүлэх, хатуу хогийг булшлах, шаардлагатай тохиолдолд байрлалыг өөрчлөх, тэдгээрээс гуу жалга дагасан үерийн урсац үүсч хөрс, усны нөөцийг	√	√	100	-	80	10	10	Аймаг, сумдын ЗДТГ, БОАЖГ	

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	бохирдуулахаас хамгаалсан далан байгуулж байнгын харуултай болгоно.									
1.1.6	Сав газарт хамаарах нийт 25 сумдын төвийн ус хангамжийн эх үүсвэрийн газрын доорх усны нэмэлт хайгуул хийж, нөөцийг тогтоох, ус хангамжийн эх үүсвэрийн хамгаалалтын болон ариун цэврийн бүсүүдийг шинэчлэн тогтоож, тэмдэгжүүлнэ.	√	√	1200	10 0	-	-	-	Холбогдох аймаг, сумдын ЗДТГ, БОАЖЯ, Усны газар	
1.2	Арга хэмжээ: Ус хангамжийн шугам сүлжээг өргөтгөн шинэчилж, ус түгээх байрны хүрэлцээг дээшлүүлэх									
1.2.1	Хархорин, Цэцэрлэг, Булган, Эрдэнэт, Сүхбаатар хотуудын захын хорооллын айл өрхийн 30-аас доошгүй хувийг төвлөрсөн ус хангамжийн сүлжээнд холбогдсон ус түгээх байруудтай болгоно.	√	√	4000	20	10	20	50	Аймаг, сумдын ЗДТГ,ЗТБХБЯ, БОАЖГ, ГХБГЗЗГ	
1.2.2	Аймгийн төв, хотууд болон сумын төвүүдийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхдээ хүн ам, үйлдвэр үйлчилгээний газрын усны хангамж, хүрэлцээний талаас нь урьдчилсан үнэлгээ өгч шийдвэрлэнэ.	√	√	-	-	-	-	-	ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ, УГ аймаг, сумдын ЗДТГ, СГЗ	
1.2.3	Аоеаа, Iдoii аeiаооаui iооаоо оaiааооо *eiāyēēēī āīēūī ņāāā āāçōūī āīīōō oñiū oīāoīīāāñiī i°o°ñ Yōāyūyō oīōūī āyō oīōīīēēūī oñ oāīāāīāēēēā ņāēāōōōēāōāā āōēāēāō āīēīīāēēēā ņōāāēāē oūōyāāē;ēēīy	√	√	3000	-	50	-	50	Iđōii, Áóēāāī āēīāóóāūī ĒŌŌ, ÇĀŌĀ, Yōāyūyō- ŌĀ	
1.3	Арга хэмжээ: Бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг шинэчлэн өргөтгөх, шинээр байгуулах									
1.3.1	Хархорин, Булган хотууд, Хужирт сумын төвийн ариутгах татуурга, бохир ус цэвэрлэх, халдваргүйтүүлэх болон зайлуулах байгууламжуудыг шинэчлэж өргөтгөнө.	√	√	100	-	80	10	10	Аймаг, сумдын ЗДТГ, БОАЖГ	
1.3.2	Хархорин, Цэцэрлэг, Булган, Сүхбаатар хотуудын захын хорооллын айл өрхийн 50-аас доошгүй хувийн ариун цэврийн байгууламжийг MNS 6279:2011 стандартыг хангасан био жорлонтой болгоно.	√	√	4500	80	-	20	-	Аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ, ЗТБХБЯам, ГХБГЗЗГ	
1.3.3	Сав газарт хамаарах аймгийн төв, хотуудын хаягдал ус цэвэрлэгээний түвшин, чанарыг дээшлүүлж, орчны бохирдолтыг багасгахын дээр цэвэрлэсэн усыг юуны өмнө ус ихээр хэрэглэдэг үйлдвэрүүд болон газар тариалан хотын ногоон байгууламжийн усалгаанд ашиглана.	√	√	5000	60	20	20	-	ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ, аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ	
1.3.4	Өвөрхангай аймгийн Хужирт сумын төв, энд байгаа рашаан сувилалуудын ус ашиглалтыг тоолууржуулж, бохир ус цэвэрлэх нэгдсэн байгууламжтай болгоно.	√		1000	80	-	-	20	Аймаг сумын ИТХ, ЗДТГ, ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ, БОАЖЯ	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн			26200	57	12	16	15	-	-
2.	Шийдвэрлэх асуудал: Нийтийн аж ахуй, үйлчилгээний ус хангамж									
2.1	Арга хэмжээ: Ус хангамжийг сайжруулах									
2.1.1	Хотуудын захын хороолол, сумдын төвүүдийн эмнэлэг, сургууль, хүүхдийн цэцэрлэг, нийтийн үйлчилгээний байгууллагуудын барилгуудыг цэвэр усны сүлжээнд холбоно.	√	√	5000	50	20	20	10	Аймгуудын ИТХ, ЗТБХБЯ, ЭМЯ, БСШЯ	ЗДТГ,
2.2	Арга хэмжээ: Ус ашиглалтын бүртгэл, төлбөрийн хяналтыг сайжруулах									
2.2.1	Нийтийн аж ахуй, үйлчилгээний байгууллагуудын ус ашиглалтыг бүрэн тоолууржуулж усны нөөц, ашиглалт, түүний төлбөрт тавих хяналтыг сайжруулна.	√	√	300	10	10	30	50	Аймгуудын ИТХ, БОАЖГ, ЗТБХБЯ	ЗДТГ,
2.3	Арга хэмжээ: Бохир усны нэгдсэн сүлжээнд холбох, бага оврын цэвэрлэх байгууламжтай болгох									
2.3.1	Хотуудын захын хороолол, сумдын төвүүдийн эмнэлэг, сургууль, хүүхдийн цэцэрлэг, нийтийн үйлчилгээний байгууллагуудын барилгыг бохир усны нэгдсэн сүлжээнд холбох, бага оврын цэвэрлэх байгууламжтай болгоно.	√	√	10000	50	20	20	10	Аймгуудын ИТХ, ЗТБХБЯ, ЭМЯ, БСШУЯ	ЗДТГ,
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн				-	-	-	-	-	-
3.	Шийдвэрлэх асуудал: Амралт, аялал, жуулчлалын ус хангамж									
3.1	Арга хэмжээ: Ус хангамжийг сайжруулах									
3.1.1	Амралт сувилал, аялал жуулчлалын газруудыг усны аудитад хамруулна.	√	√	-	-	-	-	-	Аймгуудын ИТХ, БОАЖГ, ЭМГ, Аудитын газар, сумдын ЗДТГ	ЗДТГ,
3.1.2	Амралт сувилал, аялал жуулчлалын газруудын ус хангамжийн эх үүсвэрүүдэд эрүүл ахуй, ариун цэврийн хамгаалалтын бүсүүдийг тогтооно.	√		20	30	30	-	40	Аймгуудын БОАЖГ, ЭМГ, сумдын ИТХ, ЗДТГ	
3.1.3	Амралт сувилал, аялал жуулчлалын газруудын ус хэрэглээ, ашиглалтыг бүрэн тоолууржуулж усны нөөцийн ашиглалт, түүний төлбөрийн хяналтыг сайжруулна.	√	√	40	10	10	10	70	Аймгуудын ИТХ, БОАЖГ, ЭМГ, сумдын ЗДТГ	ЗДТГ,
3.2	Арга хэмжээ: Ариун цэврийн байгууламжийг сайжруулж бохир ус цэвэрлэх шинэ техник, технолог нэвтрүүлэх									
3.2.1	Аялал жуулчлалын маршрутын дагуу БД40-101-05-ийг үндэслэж агааржуулагчтай сайжруулсан жорлон	√	√	50	-	-	50	50	Аймаг, сумдын БОАЖГ, МХГ	

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	байгуулна.									
3.2.2	Орхон голын сав газарт хамаарах ус хангамжийн нэгдсэн сүлжээгүй амралт, сувилал, аялал жуулчлалын газруудад, бохир ус цэвэрлэх, халдваргүйжүүлэх, зайлуулах болон ариун цэврийн байгууламжид шинэ төхөөрөмж, технолог нэвтрүүлнэ.	√	√	400	-	60	10	30	ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ, аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ	
3.3	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагаа нэвтрүүлэх									
3.3.1	Орхон голын сав газрын хэмжээнд аялал жуулчлалын ажлын бодлого зохицуулах аймаг дундын зөвлөл байгуулж, усны сав газрын зөвлөл, түүний захиргаатай хамтран ажиллах боломжийг бүрдүүлнэ.	√		-	-	-	-	-	Аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	15810	-	-	-	-	-	-
4.	Шийдвэрлэх асуудал: Хөдөөгийн хүн амын унд, ахуйн ус хангамж									
4.1	Арга хэмжээ: Ус хангамжийг сайжруулах									
4.1.1	Хөдөөгийн малчин, тариаланч өрхийн хүн амын ундны усны эх үүсвэрээ сонгоход мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх, тэднийг өрхийн зориулалттай ус цэвэршүүлэх төхөөрөмж ашиглах боломжоор хангана.		√	50	50	-	50	-	ХХААХҮЯ, аймаг, сумдын ЗДТГ	
4.1.2	Хүн амын ундны усны чанарын шаардлага хангахгүй усны эх үүсвэр ашиглаж байгаа Архангай аймгийн Өгийнуур, Хотонт, Өлзийт, Булган аймгийн Хишиг-Өндөр, Орхон аймгийн Жаргалант, Баяннуур, Дашинчилэн сумдын төвүүдэд урьд хийгдсэн ус зөөлрүүлэх, цэвэршүүлэх төхөөрөмжүүдийг сэргээн засварлах, шинээр угсарна.	√	√	60	60	20	20	-	Аймаг, сумдын ЗДТГ, ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ	
4.1.3	Хөдөөгийн малчин, тариаланч өрхийн хүн амыг ундны усаа зөөвөрлөх, хадгалахад хүнсний зориулалттай сав ашиглаж хэвшүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, ЭМГ	
4.1.4	Сэлэнгэ аймгийн Сант, Шаамар, Дархан-Уул аймгийн Орхон сумдын төвүүдийн бохир ус цэвэрлэх байгууламжийг бүрэн шинэчлэнэ.	√		6000	100	-	-	-	Сэлэнгэ аймгийн ИТХ, ЗДТГ, ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ	
4.1.5	Сумдын төвүүдэд байгаа хүн амын унд ахуйн ус хангамжийн зориулалттай худгуудын хамгаалалтын бүсийг цэцэрлэгт хүрээлэн болгож ашигладаг Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзий сумын туршлагыг сав газрын бусад сумдад нэвтрүүлнэ.	√	√	1500	-	60	20	20	Сумдын ИТХ, ЗДТГ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	7610	-	-	-	-	-	-

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	Үндсэн асуудлын дүн	-	-	46620	-	-	-	-	-	-
ХОЁР. ҮНДСЭН АСУУДАЛ: АЖ ҮЙЛДВЭРИЙН УС ХАНГАМЖ										
1.	Шийдвэрлэх асуудал: Хөнгөн, хүнсний үйлдвэрлэлийн ус хангамж									
1.1	Арга хэмжээ: Ус хангамжийг сайжруулах									
1.1.1	Аймгийн төв, хотуудад байгаа хөнгөн болон хүнсний дунд, жижиг үйлдвэрүүдийг ус хангамж, ариутгах татуургын төвлөрсөн сүлжээнд бүрэн холбоно.	√	√	5000	40	20	20	20	Аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, ЗТБХБЯ, ХХААХҮЯ	
1.1.2	Сумдын төвүүдэд байгаа хүнсний жижиг үйлдвэрүүдийн ус хангамжийг сайжруулна.	√	√	1000	20	40	30	10	Аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ	
1.1.3	Аймгийн төв, хотууд болон сумдын төвүүдэд байгаа хөнгөн болон хүнсний дунд, жижиг үйлдвэрүүдийн ус ашиглалтыг бүрэн тоолууржуулж усны төлбөрт тавих хяналтыг сайжруулна.	√	√	100	50	20	10	20	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, ХХААХҮЯ, ЖДҮГ	
1.1.4	Аймгийн төв, хотуудын хөнгөн, хүнсний үйлдвэрүүдийн ус хэрэглээ, ашиглалтыг усны аудитад хамааруулна.	√	√	20	50	30	-	20	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, Аудитын газар	
1.2	Арга хэмжээ: Үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх									
1.2.1	Сумдын давуу талд тулгуурлан уламжлалт үйлдвэрлэлийнхээ зэрэгцээгээр нэмүү өртөг шингэсэн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх жижиг, дунд үйлдвэрийг байгуулна.	√	√	7500	30	20	20	30	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, ХХААХҮЯ, ЖДҮГ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	13620	-	-	-	-	-	-
2.	Шийдвэрлэх асуудал: Уул уурхайн олборлох болон боловсруулах үйлдвэрлэлийн ус хангамж									
2.1	Арга хэмжээ: Түшиглэсэн хот, суурины хүн амын ус хангамжийг сайжруулах									
2.1.1	Уул уурхай түшиглэсэн хот, суурин газрын хүн амын унд, ахуйн усны эх үүсвэр, түүний ашиглалтын нөөцийг хайгуул судалгааны үндсэнд урьдчилан тогтоож ашиглана.	√	√	3000	50	10	10	30	ЭБЭХЯ, БРАЖЯ, УГ	
2.2	Арга хэмжээ: Усны нөөцийг бохирдолт, хомсдолтоос хамгаалах									
2.2.1	Орхон голын сав газрын урсац бүрэлдэх эхэн хэсэгт түгээмэл тархалттай ашигт малтмал олборлохыг зогсоож, техникийн болон биологийн нөхөн сэргээлт хийлгэнэ.	√	√	7000	-	-	-	10 0	ЭБЭХЯ, БОАЖЯ, аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
2.2.2	Эрдэнэт хотын цэвэрлэх байгууламжаас гарах бохир	√		100	-	10	-	-	Орхон аймгийн ЗДТГ, БОАЖГ,	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	ус Хангалын голд орохоос хамгаалах зорилгоор Хангал голын гүүрний орчимд байгаа тунгаах даланг сэргээж засварлана.					0				МХГ
2.2.3	Орхон голын сав газарт хамаарах бүх голуудад алтны шороон орд ашиглах зарим зөвшөөрлийг хуулийн хүрээнд цуцлах, энэ сав газарт шинээр хайгуул, ашиглалтын зөвшөөрөл олгохыг зогсооно.	√	√	-	-	-	-	-		ЭБЭХЯ, АМХЭГ, БОАЖЯ, Усны газар, аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ
2.2.4	Энэ сав газарт хамаарах бүх голуудын дэд савуудад гар аргаар алт олборлох үйл ажиллагааг зогсооно.	√	√	-	-	-	-	-		ЭБЭХЯ, АМХЭГ, БОАЖЯ, Усны газар, аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ
2.2.5	Уул уурхайн олборлох үйлдвэрлэлийн булингартай усыг бүрэн тунгаах арга хэмжээ авч түүнийг дахин ашиглана.	√	√	2000	-	-	-	100		ЭБЭХЯ, БОАЖЯ, УГ
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	12100	-	-	-	-	-	-
3.	Шийдвэрлэх асуудал: Эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн ус хангамж									
3.1	Арга хэмжээ: Усны нөөцийг зохистой ашиглах									
3.1.1	Дулааны цахилгаан станцуудын хөргөлтийн болон хаягдал усыг 100% дахин ашиглана.	√	√	500	50	-	30	20		ЭБЭХЯ, БОАЖЯ, УГ
3.1.2	Шинээр байгуулагдах эрчим хүчний үйлдвэрлэлийн технологийн усны эх үүсвэрийг тухайн хот, төв суурин газрын хүн амын унд, ахуйн усны эх үүсвэрээс тусдаа байхаар шийдвэрлэнэ.	√	√	1000	50	-	30	20		ЭБЭХЯ, БОАЖЯ, УГ
3.2	Арга хэмжээ: Усны эрчим хүч ашиглах									
3.2.1	Өвөрхангай аймгийн Хархорины усан цахилгаан станцын гол сувгийг сэргээн засварлаж, машины зал, турбин болон генераторуудыг шинэчлэн, эрчим хүч үйлдвэрлэнэ.		√	1000	-	-	-	100		ЭБЭХЯ, Өвөрхангай аймгийн ЗДТГ
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	2500	-	-	-	-	-	-
4.	Шийдвэрлэх асуудал: Барилга, барилгын материалын үйлдвэрлэлийн ус хангамж									
4.1	Арга хэмжээ: Усны нөөцийг зохистой ашиглах									
4.1.1	Барилгын материалын үйлдвэрлэлд ашигласан технологийнн усаа үйлдвэрлэл явуулж буй орчиндоо ил задгай хаядаг зохисгүй үйлдлийг таслан зогсоож түүнийг тунгааж, дахин ашиглах технолог нэвтрүүлнэ.	√	√	2000	50	20	10	20		
4.1.2	Мод орлох барилгын материалын үйлдвэрлэлийг сум бүр хөгжүүлэх, аймгийн төвүүд, бололцоотой сумдад үнсэн блокны үйлдвэр байгуулна.	√	√	5000	30	30	30	10		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ
4.1.3	Аймаг бүр барилгын орон нутгийн материалын	√		1000	-	80	-	20		Аймаг сумдын ИТХ, ЗДТГ

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	байршил, нөөцөө эзэмшилтэй болгож, тэдгээрийг ашиглалтыг сайжруулна.									
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	8000	-	-	-	-	-	-
	Үндсэн асуудлын дүн	-	-	36220	-	-	-	-	-	-
ГУРАВ. ҮНДСЭН АСУУДАЛ: ХӨДӨӨ АЖ АХУЙН УС										
1.	Шийдвэрлэх асуудал: Мал аж ахуйн ус хангамж									
1.1	Арга хэмжээ: Бэлчээр ашиглалтыг сайжруулах									
1.1.1	Усгүй шалтгаанаар ашиглагдахгүй байгаа болон аймаг, сум дундын отрын бэлчээрийг усжуулах ажлыг зохион байгуулна.	√	√	5000	40	40	20	-	Аймаг, сумдын ЗДТГ, ХХААХҮЯ	
1.1.2	Эрдэнэт, Сүхбаатар хотуудын дүүрэгт ялангуяа дулааны улиралд гадаргын ус түшиглэж бэлчээрийн даацыг хэтрүүлэн ашиглах явдлыг зогсоох, тэнд байх малын тоог хязгаарлана.	√	√	-	-	-	-	-	Орхон, Сэлэнгэ аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ	
1.1.3	Иргэдийн тавиул болон, отрын малын тоог жил бүр бүртгэж бэлчээр ашигласаны төлбөр хураамжийг холбогдох хууль журамын дагуу ноогдуулна.	√		-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, ХХААХҮЯ	
1.1.4	Аймгийн төв, хотууд болон сумдын төвүүдийн дүүргийн нутаг дэвсгэрийг шинэчлэн тогтоож, эдгээр дүүрэгт малчин өрхөд газар эзэмшүүлэх асуудлыг бэлчээрийн даацтай холбон хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх журам тогтоож мөрдөнө.	√	√	-	-	-	-	-	Аймгуудын ИТХ, БОАЖГ, ХААГ	ЗДТГ,
1.1.5	Даац нь хэтэрсэн, цөлжилтөд өртөх болсон бэлчээрийн талбайг мэргэжлийн байгууллагын оролцоотойгоор үнэлж, тэдгээрийг амраах, сэлгэж ашиглах ажлыг зохион байгуулна.	√	√	40	50	50	-	-	Аймгуудын ИТХ, БОАЖГ, ХААГ	ЗДТГ,
1.2	Арга хэмжээ: Бэлчээр усжуулах									
1.2.1	Бэлчээрт шинээр худаг гаргах, хуучныг сэргээн засварлахад шаардагдах хөрөнгийн тодорхой хувийг тэдгээрийг ашиглагч иргэд, малчдын бүлэг, нөхөрлөл, хоршоодоос гаргуулах, уст цэгийг тэдэнд эзэмшүүлж, худгийн ашиглалт, хамгаалалт, засварын ажлыг хариуцуулна.	√	√	6000	60	20	10	10	Аймаг, сумдын ЗДТГ, ХХААХҮЯ	
1.2.2	Өөрсдийн санаачлага, хөрөнгөөр цас, борооны ус хуримтлуулж, хөв цөөрөм байгуулсан, гар худаг гаргаж ашигласан иргэд, малчдад урамшуулал олгоно.	√	√	80	50	50	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, БОАЖГ, ХХААХҮЯ	ЗДТГ,

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.2.3	Хот, суурин газруудыг түшиглэсэн бүс нутагт эрчимжсэн, фермерийн мал аж ахуйг дэмжиж, нэг малаас авах ашиг шимийг нэмэгдүүлэх замаар түүний эдийн засгийн үр ашгийг дээшлүүлэх зорилтот хөтөлбөрүүдийг сумд, аймгуудын хэмжээнд боловсруулж, хэрэгжилтийг зохион байгуулна.	√	√	10000	30	20	20	30	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, ХХААХҮЯ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	21120	-	-	-	-	-	-
2.	Шийдвэрлэх асуудал: Газар тариалангийн усжуулалт									
2.1	Арга хэмжээ: Эдэлбэр газрын ашиглалтыг сайжруулах									
2.1.1	Газар тариалангийн зориулалтаар эдэлбэрлэж байгаад орхигдож атаршсан талбайд хөрсний картограмм хийж, үнэлгээ өгсний үндсэнд цаашид энэ зориулалтаар ашиглах боломжгүй болсон хэсгүүдэд биологийн нөхөн сэргээлт хийнэ.	√	√	3000	60	20	-	20	Аймгийн ЗДТГ, БОАЖГ, ХХААХҮЯ	
2.1.2	Хөдөө аж ахуйн таримлын гербицид, пестицид, ойн хортон шавьж устгах хор, ашигт малтмал баяжуулахад хэрэглэсэн бодисын тархалт, тэдгээрээс усаар дамжиж амьд байгальд үзүүлж болох сөрөг нөлөөллийн талаар мэргэжлийн байгууллагатай хамтарсан хяналт шалгалт хийж, шаардлагатай тохиолдолд бохирдуулагчийн хүч хөрөнгөөр уршгийг арилгуулна.	√	√	10	50	50	-	-	Аймгийн ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, ХХААХҮЯ, МХГ	
2.2	Арга хэмжээ: Усалгаатай тариаланг нэмэгдүүлэх									
2.2.1	Сав газрын хэмжээнд байгаа газар тариалан эрхэлдэг байгууллага, аж ахуйн нэгжүүд үр тариа, малын тэжээлийн таримлын 25-30 хувийг усалгаатай талбайгаас хураадаг болно.	√	√	7000	60	20		20	Аймгийн ЗДТГ, ХХААХҮЯ	
2.2.2	“Чацаргана” хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхэд Орхон голын сав газарт хамаарах аймаг, сум бүр өөрийн хувь нэмэрээ оруулах зорилтоо хэрэгжүүлэхдээ зөвхөн усалгаатай нөхцөлд тариалах нөхцөлийг бүрдүүлнэ.	√	√	2000	30	20	20	30	Аймгийн ЗДТГ, ХХААХҮЯ	
2.2.3	Аймаг, хот, сумдын төвүүдийн ойролцоо орших дэд бүтэц сайтай, хөрс, усны нөөцтэй газруудад усалгаатай тариалан (төмс, хүнсний ногоо) эрхлэх боломжийг судлан тогтоож, тэнд төвийн иргэд хөдөлмөрчид газар эзэмших боломжийг олгон, тэднийг өрх, нөхөрлөл, хоршоо хэлбэрүүдээр тариалан эрхэлж өөрсдийн хэрэгцээг хангах, илүү гарсан бүтээгдэхүүнээ зах зээлд борлуулах	√	√	3000	50	20	10	20	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, ХАА-н газар, ХХААХҮЯ	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	боломжийг бүрдүүлнэ. (Дархан-Уул аймгийн Орхон сум, Хэнтий аймгийн Мөрөн сум, Өмнөговь аймгийн Булган сумдын энэ чиглэлээр хуримтлуулсан туршлага судлуулах ажлыг зохион байгуулах)									
2.2.4	Сав газрын хэмжээнд усалгаатай тариалан эрхэлж байгаа аж ахуйн нэгж, иргэдийн ус ашиглалтын байдалд усны аудит хийнэ.	√	√	10	50	30	-	20	Аймгийн ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, Аудитын газар, сумдын ЗДТГ	
2.2.5	Газар тариаланд ашиглаж байгаа усны хэмжээг тооцох аргачилал боловсруулж мөрдүүлнэ.	√		5	80	-	20	-	ХХААХҮЯ, БОАЖЯ, УГ	
2.2.6	Усыг үр ашигтай зарцуулах шаардлагыг хангах тариалан усалгааны шинэ техник, технолог нэвтрүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-		
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	15025	54	20	5	21	-	-
	Үндсэн асуудлын дүн	-	-	36145	46	23	12	19	-	-
ДӨРӨВ. ҮНДСЭН АСУУДАЛ: ХҮРЭЭЛЭН БҮЙ ОРЧНЫ УС										
1. Шийдвэрлэх асуудал: Усны нөөцийн бохирдолт, хомсдолтоос хамгаалах										
1.1 Арга хэмжээ: Бохирдолт, хомсдолтоос хамгаалах										
1.1.1	Орхон голын сав газарт хамаарах “Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсэд ашигт малтмалын хайгуул хийх, ашиглахыг хориглосон” хилийг тогтоож, тэмдэгжүүлэн, байнгын хяналт тавьна.	√		20	80	20	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖЯ, Усны газар, ЦУОШГ, МХЕГ, СГЗ	
1.1.2	Орхон, түүний цутгал голуудын эрэг орчимд байрлалтай хот, суурин газруудад голын орчмыг хог хаягдлаас цэвэрлэх нийтийг хамарсан ажлыг хавар 3-р сарын 20-нд, намар 10-р сарын нэгэнд зохион байгуулж хэвшүүлнэ.	√	√	30	-	60	30	10	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, СГЗ	
1.1.3	Архангай аймгийн Цэнхэр сумын Шинэ-Ус, Баянбулаг, Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзий сумын төвийн булаг, Булган аймгийн Могод сумын Догзон, Цагаанчулуут булгуудын эх, ундаргыг тохижуулж, орон нутгийн хамгаалалтад авна.	√	√	40	-	50	40	10	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, СГЗ	
1.1.4	“Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий	√	√	2000	-	10	10	80	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ,	

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	газрын ашигт малтмал хайх, ашиглахыг хориглох тухай” хуулийн үйлчлэлд багтсан Архангай аймгийн Цэнхэрийн алтны шороон ордуудын хайгуул, ашиглалтын үйл ажиллагааг зогсоож, эвдэрсэн газруудын нөхөн сэргээлтийг хийлгэнэ.									БОАЖГ, МХГ, СГЗ
1.1.5	Усны сан бүхий газруудын хамгаалалтын бүсүүдийн (энгийн, эрүүл ахуйн, онцгой) дэглэмүүдийг бүрэн тогтоож, тэмдэгжүүлнэ.	√	√	100	30	30	30	10		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, ЭМГ, СГЗ
1.1.6	Архангай аймгийн Цэнхэр, Булган аймгийн Хулжийн халуун рашаануудын хамгаалалтын болон ариун цэврийн бүсүүдийг шинэчлэн тогтоож, тэнд байгаа амралт, сувилалын газруудын халуун ус хэрэглээг тоолууржуулан, бохир ус зайлуулах нэгдсэн байгууламжтай болгоно.	√		1000	50	10	-	40		Аймгуудын ЗДТГ, ЭМЯ, НЭМХ, БОАЖЯ, Усны газар
1.1.7	Өвөрхангай аймгийн Мойлт, Мөст, Хамар, Могойт, Архангай аймгийн Бор тал, Жарантай, Гялгар, Шивэртийн халуун рашаан, Сэлэнгэ аймгийн Далтын рашаануудад хамгаалалтын болон ариун цэврийн бүсүүдийг шинээр тогтоож, ундаргыг хамгаалах арга хэмжээ авна.	√	√	40	-	50	40	10		Аймгуудын ЗДТГ, ЭМЯ, НЭМХ, БОАЖЯ, Усны газар
1.1.8	Хот, суурин газруудын цэвэр, бохир усны төвлөрсөн сүлжээнд холбогдоогүй хорооллуудад ариун цэврийн “сайжруулсан” байгууламж, савхивчтай хүчитгэсэн болон энгийн доторлогоотой жорлонг MNS 6279:2011 стандартын дагуу байгуулна.	√	√	4000	20	10	20	50		Аймаг, сумдын ЗДТГ,ЗТБХБЯ, БОАЖГ, ГХБГЗЗГ
1.2	Арга хэмжээ: Усны амьтан, ургамлын баялгыг хамгаалах									
1.2.1	Өгий нуурын загас, шувуудын нөөцийг дахин судалж, үржлийн цэгүүдийг тогтоосны үндсэнд спорт агнуурыг зохицуулах, хууль бусаар загас, усны шувуу агнах явдлыг таслан зогсооно.		√	30	50	20	30	-		Архангай аймаг, Өгийнуур сумын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, МХГ, СГЗ
1.2.2	Орхон, түүний цутгал голуудад тархан амьдардаг цэнгэг усны тул загасны спорт-загасчлал (флай фишинг) болон уламжлалт агнуурын ялгааг иргэд, анчдад таниулж, энд тавих хяналтыг өндөржүүлнэ.	√	√	80	50	20	20	10		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, СГЗ
1.2.3	Орхон голын сав газарт байгаа ургамал, амьтан, бичил биетний үр боловсрох болон үржлийн хугацаануудад тэдгээрийг хамгаалах хяналтыг бүх шатанд өндөржүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, МХБ
1.3	Арга хэмжээ: Уламжлалт зан үйлийг сэргээж оновчтой үйл ажиллагааг нэвтрүүлэх									

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.3.1	Усны нөөцийг хамгаалах уламжлалт зан үйлийг судалж, нутгийн иргэд хөдөлмөрчдөд сурталчлах ажлыг байнга зохионо.	√	√	10	-	50	50	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, СГЗ	
1.3.2	Орхон голын сав газарт байгаа байгалийн үзэсгэлэнт газрууд, түүх, дурсгалын үнэт зүйлсийг орон нутгийн хамгаалалтад авна.	√	√	-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, СГЗ	
1.3.3	Орхон голын сав газарт байгаа байгалийн үзэсгэлэнт газрууд, түүх дурсгалын зүйлсийг хамгаалах ажлыг нутгийн иргэд, тусгай хамгаалалттай газруудын захиргаад болон үүсгэл санаачлагын байгууллагуудын оролцоотойгоор хэрэгжүүлнэ.	√	√	400	30	30	30	10	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ	
1.3.4	Сав газрын аймаг, сумдын төвүүдийн захын хорооллуудад хашаа барих, барилга угсралтын ажилд модон тулгуур хийх болон хөдөөд малын хашааны зориулалтаар нойтон мод хэрэглэхийг хориглож, малын хашаа хороо барихад орон нутгийн шавар, чулуу ашигладаг ӨМӨЗО-ны малчдын туршлагыг судалж, нэвтрүүлнэ.	√		30	50	50	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
1.3.5	Нойтон мод ашиглаж гэрийн цуулбар мод үйлдвэрлэхийг хязгаарлан, үйлдвэрлэгчдийг мод үржүүлгийн материалаар үе шаттай хангах боломжийг бий болгоно.	√	√	-	-	-	-	-	БОАЖЯ, Ойн газар, аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
1.3.6	Хүн амын ундны цэвэр усны шугамыг үйлдвэрүүдийн ус хангамжийн шугамаас тусгаарлаж, арьс шир, ноос ноолуур болон бусад хөдөө аж ахуйн дайвар бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэрүүдэд тухайн хот, суурины цэвэршүүлсэн усыг эргүүлэн ашиглах, шинэ дэвшилтэт технологи нэвтрүүлж, эдгээр үйлдвэрүүдэд газрын доорх цэвэр усны эх үүсвэр ашиглах явдлыг 2021 оны түвшинд бүрэн зогсооно.	√	√	1000	80	-	20	-	Аймаг, сумдын ЗДТГ, БОАЖГ, ХХААХҮЯ-ы Жижиг, дунд үйлдвэрийн газар, ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ, Усны газар	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	8780	27	11	16	46	-	-
2.	Шийдвэрлэх асуудал: Хуурайшилт, цөлжилтийн таагүй үзэгдэлтэй тэмцэх									
2.1	Арга хэмжээ: Ойжуулах									
2.1.1	Булган аймгуудын Хангал, Чингэл голуудын эхэн, Ламын хийдийн орчмын булгуудын эхийг хамгаалах, тэнд мод бут тарьж тохижуулна.	√		20	-	60	20	20	Булган аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ, МХГ	
2.2	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагаа нэвтрүүлэх									
2.2.1	Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзий, Архангай аймгийн Цэнхэр сумдын нутагт үндсэн ашиглалтын мод	√	√	-	-	-	-	-	Эдгээр аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	бэлтгэл, огтлолтыг хязгаарлана.									
2.2.2	Ойн санг гэрээгээр эзэмшүүлэх ажлыг хуулийн хүрээнд хэрэгжүүлэх, мод үржүүлгийн газрыг Өвөрхангай аймгийн Бат-Өлзий сум дундын ойн анги болон Хархорины мод үржүүлгийн талбайг шинэчилж өргөтгөх, Архангай аймгийн Цэнхэр, Өгийнуур, Өлзийт, Булган аймгийн Могод, Хишиг-Өндөр, Орхон аймгийн Жаргалант, Сэлэнгэ аймгийн Баруунбүрэн, Төв аймгийн Цээл сумдад шинээр байгуулна.	√	√	2000	30	30	20	20	БОАЖЯ, Ойн газар, холбогдох аймгуудын БОАЖГ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	2020	-	-	-	-	-	-
3.	Шийдвэрлэх асуудал: Усны нөөцийг зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ба аривжуулах									
3.1	Арга хэмжээ: Судалгаа боловсруулалт									
3.1.1	Сав газрын хэмжээнд байгаа рашааны найрлагын судалгааг мэргэжлийн байгууллагаар шинэчлэн хийлгэж, тэдгээрийн эмчилгээ, сувилгааны ач холбогдлыг тодотгон ашиглалт, эзэмшилтийг хуулийн хүрээнд зохицуулж, орон нутгийн хамгаалалтад авна.	√	√	100	60	20	20		Аймгуудын ЗДТГ, ЭМЯ, НЭМХ, БОАЖЯ, Усны газар	
3.1.2	Боломжтой газруудад цас, борооны усыг хуримтлуулж, усан сан, хөв цөөрөм байгуулах замаар эко орчин бий болгох, зарим газарт бэлчээр, усжуулалтад ашиглах боломжийг мэргэжлийн байгууллагын оролцоотойгоор зохион байгуулна.	√	√	500	50	30	20	-	Аймаг, сумдын ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, Усны газар	
3.1.3	Өгий нуурын тэжээгдлийн горим, усны нөөцийн баланс, сэлгээ, түүний усан орчны байдлыг мэргэжлийн байгууллагын түвшинд судлаж, үнэлгээ өгөх, авах арга хэмжээг төлөвлөж, хэрэгжилтийг зохион байгуулна.		√	1000	50	-	50		БОАЖЯ, ЦУОШГ, Усны газар, Архангай аймгийн ЗДТГ, БОАЖГ	
3.1.4	Хөгшин Орхон голын урсацын горим, тэжээгдлийн онцлог, эдгээрт нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийг мэргэжлийн байгууллагын оролцоотойгоор судалж, авах арга хэмжээг төлөвлөж, хэрэгжилтийг зохион байгуулна.	√		500	50	-	50	-	БОАЖЯ, ЦУОШГ, Усны газар, Архангай аймгийн ЗДТГ, БОАЖГ	
3.1.5	Орхон гол дээр ус хуримтлуулах сан, усан цогцолбор байгуулж, усны нөөцийг бүс нутгийн хэмжээнд иж бүрэн ашиглах төслийн үндэслэлийг боловсруулж, экологи, нийгэм, эдийн засгийн үнэлгээ хийнэ.	√		4500	20	-	80	-	БОАЖЯ, Усны газар, СЯ, ҮХШ Хороо	
3.1.6	Сэлэнгэ аймгийн Хушаат сумын нутагт орших Ишгэнт, Цагаан-нуур сумын Цагаан нуурын усны нөөцийг нөхөн сэргээх боломжийг мэргэжлийн байгууллагын	√		50	50	30	20	-	БОАЖЯ, Усны газар, СЯ, ҮХШ хороо	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	орлцоотойгоор судлаж шийдвэрлэнэ.									
3.1.7	Сэлэнгэ аймгийн Сант сумын Ивэн голын усны урсацыг нэмэгдүүлж голын хөндийд хувиараа газар тариалан эрхлэгчдийн усны хүрэлцээг сайжруулах боломжийг судлаж, хэрэгжүүлнэ.	√	√	2000	80	10	-	10	БОАЖЯ, Усны газар, СЯ, ҮХШ хороо	
3.2	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагааг нэвтрүүлэх									
3.2.1	Барилгын дээврийн талбайд унах борооны усыг цуглуулж, ариун цэврийн байгууламж, өрхийн тариаланд ашиглах туршлага судалж ахуйд нэвтрүүлэх ажлыг зохион байгуулна.	√	√	60	-	60	30	10	Аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ, ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ	
3.2.2	Орхон голын сав газрын бэлчээр, тариалангийн талбайд шаардлагатай үед газрын генератор ашиглана.	√	√	100	50	50	-	-	Аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ, ХААГ, УЦУОША	
3.2.3	Орхон гол дээрх ус хуримтлуулах сан, усан цогцолбор байгуулж, бүс нутгийн хэмжээнд ашиглах үндэслэлийн үнэлгээ эерэг гарсан тохиолдолд уг төслийг хэрэгжүүлж эхэлнэ.		√	Энэ арга хэмжээний хөрөнгө оруулалтын асуудлыг тухайн үед шийдвэрлэнэ.						
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	8810	41	5	51	3	-	-
4.	Шийдвэрлэх асуудал: Усны үерийн гамшгаас сэргийлэх, хамгаалах									
4.1	Арга хэмжээ: Үерийн хамгаалалтын байгууламжуудыг шинэчлэх, шинээр байгуулах									
4.1.1	Цэцэрлэг, Булган, Сүхбаатар, Хархорин хотууд, Архангай аймгийн Цэнхэр, Хотонт, Төв аймгийн Цээл, Сэлэнгэ аймгийн Орхон, Шаамар, Булган аймгийн Орхон, Булган, Орхон аймгийн Жаргалант сумдын төвүүдэд болзошгүй үерийн гамшгийн үнэлгээ хийж, шаардлагатай газруудад үерийн хамгаалалтын байгууламжийг өргөтгөж шинэчлэх, шинээр байгуулах ажлын зураг төсөл боловсруулах, барьж байгуулна.	√	√	10000	60	40	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ	
4.2	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагаа нэвтрүүлэх									
4.2.1	Цэцэрлэг, Булган, Эрдэнэт хотуудын төвүүдийг үерээс хамгаалах байгууламжаар цугларах усыг хөрсөнд түргэн шингээх нэмэгдэл арга хэмжээ төлөвлөж хэрэгжүүлнэ.	√	√	100	-	60	30	10	Эдгээр аймгуудын ЗДТГ, БОАЖГ, ЗТБХБЯ, ГХБГЗЗГ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	10100	59	40	1	0	-	-
	Үндсэн асуудлын дүн	-	-	34710	37	31	18	4	-	-
ТАВ. ҮНДСЭН АСУУДАЛ: УСНЫ ЭРХ ЗҮЙН ОРЧИН, УДИРДЛАГА										
1.	Шийдвэрлэх асуудал: Хууль эрх зүйн орчныг сайжруулах									
1.1	Арга хэмжээ: Хууль, эрх зүйн тогтолцооны талаар									

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.1.1	Ус ашиглах зөвшөөрөл олгоход Сав газрын зөвлөлийн эрх үүргийг нэмэгдүүлнэ.	√	√	50	10 0	-	-	-	БОАЖЯ, Усны газар, аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
1.1.2	Орхон голын эхэн, дунд, адаг болон сав газрын салбар зөвлөлүүдийн ус хэрэглэгч, ашиглагчдын харилцаа, үнэ, татварыг зохицуулах эрх зүйн орчинг сайжруулна.	√		-	-	-	-	-	БОАЖЯ, УГ, аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ	
1.2	Арга хэмжээ: Хяналтын тогтолцооны талаар									
1.2.1	Усны нөөцийг бохирдуулж, хомсдуулсан этгээдэд ногдуулах нөхөн төлбөрийг хуулийн хүрээнд тогтоож, биелэлтэд хяналт тавьна.	√	√	-	-	-	-	-	БОАЖЯ, Усны газар, аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, МХГ, СГЗ	
1.2.2	Сав газрын зөвлөлийн гишүүд, идэвхтнүүд, нутгийн иргэд, байгаль хамгаалах нөхөрлөлүүдийн хамтын хүч чармайлтыг нэгтгэж, хууль тогтоомжийн хэрэгжилтэд хяналт тавьна.	√	√	40	-	50	30	20	БОАЖЯ, Усны газар, аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
1.2.3	Усны нөөц ашигласны төлбөрийн орлогоос усны нөөцийг хамгаалах, нөхөн сэргээх ба арвижуулах арга хэмжээнд зарцуулах хөрөнгийн хувь хэмжээний тухай хуулийн хэрэгжилтийг хангана.	√	√	-	-	-	-	-	БОАЖЯ, Усны газар, айМАГ, СУМДЫН ИТХ, ЗДТГ	
1.3	Арга хэмжээ: Зохион байгуулалтын ажлын талаар									
1.3.1	Ус хангамжийн үйлчилгээний төлбөр тогтоож, мөрдөхөд Сав газрын оролцоог хангана.	√	√	-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
1.3.2	Усны нөөц бохирдуулсан, хомсдуулсан зөрчилд ногдуулах нөхөн төлбөрийг уг хохирлыг арилгах арга хэмжээнд зарцуулна.	√	√	-	-	-	-	-	БОАЖЯ, Усны газар, айМАГ, СУМДЫН ИТХ, ЗДТГ	
1.3.3	Орхон голын сав газрын захиргааг хуулийн хүрээнд байгуулж үйл ажиллагааг тогтмолжуулна.	√		100	70	10	20	-	БОАЖЯ, УГ, холбогдох аймгийн ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	140	50	21	23	6	-	-
2.	Шийдвэрлэх асуудал: Удирдлагын бүтэц, зохион байгуулалтыг боловсронгуй болгох									
2.1	Арга хэмжээ: Хяналт, удирдлагын тогтолцоог шинэчлэх									
2.1.1	Орхон голын сав газрын хэмжээнд усны нөөцийн бохирдолт, хомсдол болон газрын хөрс, ой мод, ургамлын нөмрөг, бэлчээр хадлангийн нөөц баялгийн байдалд холбогдох аймаг, сумдын оролцоотой үзлэг хийж байдлыг хяналтыг бий болгоно.	√		-	-	-	-	-	Аймгуудын БОАЖГ	
2.1.2	Сав газарт хэрэгжүүлэх аливаа төслийн байгаль орчинд нөлөөлөх байдлын үнэлгээгээр тодорхойлогдсон байгаль орчныг хамгаалах төлөвлөгөө, хяналт шинжилгээний хөтөлбөрийн	√	√	-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, аймгийн БОАЖГ, СГЗ	

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	хэрэгжилтэд хяналт тавихад оролцоно.									
2.1.3	Улсын төсвийн хөрөнгөөр байгуулагдсан төрийн эзэмшлийн усны барилга байгууламжийн ашиглалт, засвар үйлчилгээний ажлыг хариуцдаг байгууллагуудын ажлыг сайжруулж, удирдлагын тогтолцоог шинэчлэнэ.	√		-	-	-	-	-		Холбогдох яамд, Төрийн өмчийн хороо, аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ
2.2	Арга хэмжээ: Холбогдох байгууллагуудтай ажлын уялдаа холбоог сайжруулах									
2.2.1	Сав газрын усны нөөц баялагтай холбоотой асуудлаар хэрэгжиж буй аливаа төсөл, хөтөлбөрүүдтэй усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх ажлыг уялдуулна.	√	√	-	-	-	-	-		БОАЖЯ, Усны газар, аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ
2.2.2	Сав газарт хамаарах сумдад усны асуудал хариуцсан мэргэжлийн байцаагч ажиллуулах боломжийг судалж, нутгийн захиргааны байгууллагатай зөвшилцөж, шийдвэрлүүлнэ.	√		-	-	-	-	-		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ
2.2.3	Тусгай хамгаалалттай газар, тэдгээрийн орчны бүс, ойн нөхөрлөлийн үйл ажиллагаа, сав газрын зөвлөлийн ажлын уялдаа холбоог бэхжүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-		БОАЖЯ, ТХГЗ, Ойн газар, Усны газар
2.2.4	Сав газарт хамаарах аймаг, сум, багуудын төрийн захиргааны байгууллага, байгаль орчныг хамгаалах чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулдаг иргэний нийгмийн байгууллагуудтай сав газрын зөвлөлийн ажлын уялдаа холбоог бэхжүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ
2.2.5	Сав газрын зөвлөлийн ажлыг дэмжиж, хамтран ажиллах байгууллага, эрдэмтэн мэргэжилтнүүдийн санаачлага, оролцоог дэмжинэ.	√	√	-	-	-	-	-		БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ
2.2.6	Сав газрын УННМ-ийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд байнгын хяналт тавьж ажиллах хамтарсан ажлын хэсгийг нутгийн өөрөө удирдах, гүйцэтгэх засаглал, иргэний нийгмийн байгууллагуудын төлөөлөлтэйгөөр байгуулж, холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд ажиллуулна.	√		-	-	-	-	-		Аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, СГЗ, БОАЖЯ, Усны газар
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	-	-	-	-	-	-	-
3.	Шийдвэрлэх асуудал: Хүний нөөцийг бэхжүүлэх									
3.1	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагаа нэвтрүүлэх									
3.1.1	Сав газрын зөвлөлийн гишүүдийн усны салбарын болон холбогдох бусад эрх зүйн мэдлэгийг дээшлүүлэхэд чиглэгдсэн ярилцлага, уулзалт жил бүр зохион байгуулна.	√	√	80	50	30	20	-		БОАЖЯ, Усны газар

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
3.1.2	Сав газрын зөвлөлийн гишүүд, зөвлөлийн ажлыг дэмжиж, хамтран ажиллагчдын эрх зүйн мэдлэг, менежментийн ур чадварыг дээшлүүлэх сургалт зохион байгуулна.	√		60	50	30	20	-	БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ	
3.1.3	Бусад сав газрын зөвлөлүүдтэй хамтын ажиллагааг өрнүүлж, ажлын туршлага солилцож ажиллана.	√	√	20	50	30	20	-	СГЗ	
3.1.4	Өгий нуурт байгаа Экологийн мэдээлэл, сурталчилгааны төвийн харьяалалыг усны мэргэжлийн байгууллагад хамааруулж үйл ажиллагааг өргөтгөнө.	√		300	80	-	20	-	БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	460	-	-	-	-	-	
4.	Шийдвэрлэх асуудал: Хөрөнгө санхүүгийн эх үүсвэрийг баталгаажуулах									
4.1	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагаа нэвтрүүлэх									
4.1.1	Сав газрын зөвлөлийн эрх, үүрэг, үйл ажиллагааны зардлын эх үүсвэрийг шийдвэрлүүлнэ.	√		-	-	-	-	-	БОАЖЯ, Усны газар, аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
4.1.2	Сав газрын зөвлөлөөс санаачлан хэрэгжүүлэх зарим арга хэмжээний зардлыг бусад төсөл болон хандивлагчдын оролцоотойгоор шийдвэрлэх боломжийг судалж хэрэгжүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-	БОАЖЯ, Усны газар, аймгуудын ЗДТГ, СГЗ	
4.1.3	Сав газрын зөвлөлийн үйл ажиллагааны зардлыг нөхөхөд орон нутгийн төрийн болон бусад хэвшлийн байгууллага, төслүүдийн оролцоог дэмжиж, санхүүгийн чадавхаа дээшлүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ЗДТГ, СГЗ	
4.1.4	Аялал жуулчлалын бизнесээс усан орчин ашигласны төлбөрийг аймаг, сумын засаг дарга нартай тохиролцсоны үндсэнд тусгайлан хуримтлуулж, УННМ хэрэгжүүлэх арга хэмжээнд хамтын шийдвэрээр зарцуулна.	√	√	-	-	-	-	-	Аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, СГЗ, БОАЖЯ, Усны газар	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	-	-	-	-	-	-	
5.	Шийдвэрлэх асуудал: Орон нутгийн удирдлага, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх									
5.1	Арга хэмжээ: Аймаг, сумдын хөгжлийн хөтөлбөрүүдтэй уялдуулах									
5.1.1	Орхон голын сав газарт хамаарах бүс нутаг, аймаг, сумдын хөгжлийн хөтөлбөр, зорилтуудаас усны нөөцтэй холбоотой асуудлуудыг шийдвэрлэх боломжийг тодорхойлно.	√	√	-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, СГЗ	
5.1.2	Усны асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв болон хэрэгжүүлэгч байгууллага, аймаг сумын төрийн захиргааны байгууллагуудын ажлын уялдаа холбоог	√	√	-	-	-	-	-	БОАЖЯ, Усны газар, аймаг, сумдын ЗДТГ	

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	сайжруулна.									
5.1.3	Салбаруудын хөгжлийн хөтөлбөр, зорилтуудыг хэрэгжүүлэхэд усны нөөцтэй холбоотой асуудлуудын шийдвэрлэх боломжийг үнэлнэ.	√	√	-	-	-	-	-	-	Ус ашиглагч бүх Салбарын Яам агентлаг, БОАЖЯ, Усны газар
5.2	Арга хэмжээ: Холбогдох байгууллага, иргэдийн оролцоог нэмэгдүүлэх									
5.2.1	Өгий нуурт усны шувууд үржих, нүүдэллэн саатах, загас, усны амьтдын амьдрах таатай орчинг бүрдүүлэхэд чиглэгдсэн урьд хийгдсэн судалгааны ажлын үр дүнгийн зөвлөмжүүд (БОЯ, Японы Жайка байгууллагатай хамтарсан судалгаа, 2005 он г.м)-ийг хэрэгжүүлнэ.	√	√	50	30	30	20	20		Өвөрхангай аймаг, Өгийнуур сумын ИТХ, ЗДТГ, аймгийн БОАЖГ, СГЗ
5.2.2	Орхон, түүний цутгал голуудын арал, тохойн хадлангийн талбай, голын эргийн навчит модод (бургас, улиас г.м)-ыг нутгийн иргэдэд эзэмшүүлж, ой хамгаалах нөхөрлөлүүдийг өргөтгөнө.	√	√	20	-	40	40	20		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, аймгуудын БОАЖГ
5.2.3	Орхон голын сав газарт ой нөхөн сэргээх ажлыг мэргэжлийн байгууллага, тусгай хамгаалалттай газруудын захиргаад, нутгийн иргэд, ойн нөхөрлөлүүдийн оролцоотойгоор байнга зохион байгуулна.	√	√	80	30	30	20	20		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, Ойн газар, ТХГЗ
5.2.4	Усны нөөцийн менежменттэй холбоотой аливаа асуудлыг шийдвэрлэхийн өмнө тухайн нутгийн иргэд, мэргэжилтнүүдэд асуудлыг танилцуулж, тэдний санал, хүсэлтийг харгалзаж үздэг журам тогтоож мөрдөнө.	√		-	-	-	-	-		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ
5.2.5	Нутгийн иргэдийн үүсгэл санаачлагын байгууллага, мэргэжлийн холбоодын гаргасан усны менежменттэй холбогдсон санал, хүсэлтийг шийдвэр гаргах түвшинд сонсож, тэдний оролцоотойгоор нутгийн иргэд, хөдөлмөрчдөд шийдвэрийн төсөлөө танилцуулж харилцан ойлголцсоны дараа шийдвэр гаргадаг журам тогтоож мөрдөнө.	√		-	-	-	-	-		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ
5.2.6	Усны нөөцийн менежментийн үр дүнг юуны өмнө нутгийн иргэдийн хүсэл сонирхолд нийцсэн, тэдний эрх ашигт харшлахгүй байхаар төлөвлөнө.	√		-	-	-	-	-		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ
5.2.7	Өвөрхангай аймгийн “Түшээ гүн” нийгэмлэг, “Орхоны дуу хоолой” ТББ, Орхоны хөндийн байгалийн цогцолборт газрын хамгаалалтын захиргаа, Архангай аймгийн “Ариун суварга”, “Өгий нуур” ТББ зэрэг	√	√	-	-	-	-	-		Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ

А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	төрийн болон иргэний нийгмийн байгууллагууд сав газрын зөвлөлийн ажлын хамтын ажиллагааг дэмжинэ.									
5.2.8	Орхон голын сав газарт хамаарах аймаг, сумдын иргэд, хөдөлмөрчдийг усны менежментэд оролцуулах “Бид нэг голынхон” гэсэн хөдөлгөөн өрнүүлж ажиллана.	√	√	10	20	20	30	20	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ	
5.3	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагаа нэвтрүүлэх									
5.3.1	Сав газрын хэмжээнд ойн цэвэрлэгээ хийх, унанги мод ашиглах шинэ технологи нэвтрүүлэх арга хэмжээ авна.	√	√	100	50	20	20	10	Аймаг, сумдын ЗДТГ, Ойн газар	
5.3.2	Ашигт малтмалын хайгуул, уул уурхайн үйл ажиллагаанд өртөж эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээх ажлыг орон нутгийн төрийн болон иргэний нийгмийн байгууллага, нутгийн иргэдтэй хамтран үйлдэгчээр нь гүйцэтгүүлнэ.	√	√	-	-	-	-	-	Аймаг, сумдын ИТХ, ЗДТГ, БОАЖГ, БОАЖЯ, Усны газар, СГЗ	
5.3.3	<p>Орхон голын сав газарт хамаарах аймгуудыг усны нөөцийн нэгдсэн менежментэд түшиглүүлэн хөгжүүлэх боломжтой чиглэлүүд:</p> <ul style="list-style-type: none"> Архангай аймаг: Бэлчээрийн мал аж ахуй давамгайлсан фермерийн аж ахуй, аялал жуулчлал, цагаан идээ, мал аж ахуйн бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэр, газар тариалан, гэр ахуйн модон эдлэл Булган аймаг: Бэлчээрийн болон фермерийн хэлбэрүүд хосолсон мал аж ахуй, газар тариалан, аялал жуулчлал, хөдөө аж ахуйн гаралтай бүтээгдэхүүн боловсруулах үйлдвэр Орхон аймаг: Уул уурхайн бүтээгдэхүүнд түшиглэсэн аж үйлдвэр, эрчимжсэн мал аж ахуй, усалгаатай газар тариалан Өвөрхангай аймаг: Бэлчээрийн мал аж ахуй давамгайлсан фермерийн аж ахуй, аялал жуулчлал, амралт сувилал, усалгаатай тариалан, гэр ахуйн модон эдлэлийн 	√	√	8000	30	20	20	30	Аймгуудын ИТХ, ЗДТГ, ҮХШ Хороо	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	<p>үйлдвэрлэл</p> <ul style="list-style-type: none"> Сэлэнгэ аймаг: Газар тариалан, чацаргана, жимс, жимсгэнэ, хүнсний ногоо боловсруулах үйлдвэр, эрчимжсэн мал аж ахуй, гахай, зөгийн аж ахуй 									
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	8260	30	20	20	30	-	-
6.	Шийдвэрлэх асуудал: Судалгаа, мониторинг, мэдээллийн сан, сурталчилгаа									
6.1	Арга хэмжээ: Судалгаа, мониторингийн сүлжээг өргөтгөх									
6.1.1	Орхон голын эхэн хэсэгт байгаа зарим жижиг голуудад усны нөөц, чанарын хяналтын түр цэгүүдийг сонгож, улирал тутамд хэмжилт хийнэ.	√	√	40	80	20	-	-	ЦУОШГ, УЦУХ, Өвөрхангай аймгийн УЦУОША	
6.1.2	Орхон голын дунд хэсэг буюу Хөгшин Орхон, Орхон-Туул, Орхон-Хангалын бэлчир, Цэнхэрийн гол, Урд ба Хойт Тамирын голууд, Шарын гол, Хараа, Ерөө голуудад усны аїбөдөаёи хяналтын байнгын цэгүүдийг байгуулна.	√		90	100	-	-	-	ЦУОШГ, УЦУХ	
6.1.3	Сав газрын орчны шинжилгээний сүлжээг өргөжүүлэе, іуаууёёёёі пай аёё аїеаїно.	√		50	50	-	50	-	ЦУОШГ, УЦУХ	
6.1.4	Орхон гол дээр ус хуримтлуулах сан, усан цогцолбор байгуулахтай холбогдсон орчны экосистемийн иж бүрэн судалгаа хийнэ.	√		300	30	-	60	10	БОАЖЯ, Усны газар	
6.1.5	Орхон, Сэлэнгийн бэлчирт ус зүйн болон усны чанарын судалгаа хийх техник хэрэгслийг шинэчлэнэ.	√	√	300	50	-	50	-	БОАЖЯ, ЦУОШГ, Сэлэнгэ аймгийн УЦУОША	
6.1.6	Орхон голын сав газарт шинээр байгуулсан газрын доорх усны хяналтын цэгүүдэд байнгын хэмжилт хийж, дүгнэлтийг тогтмол мэдээлнэ.	√	√	40	-	100	-	-	Оїеаїааїб аёїаóóаїі АїААЕА, СГ захиргаа	
6.1.7	Ауё+ууд, дөаёаїаїеёі аёё аїдөёі одааооїа о°е°өæ +аааб даёааёіоóааа ааёїаїі аөёаёаёодуі оуаїаäöуё аїеæ, оїаїдөїе пãдóóааä іїіеодөїаä бөёауā аїёно.	√		-	-	-	-	-	Аёїаóóаїі ОООїØÀ, ØÀÀÃ, пóїаїі ÇÄØÃ	
6.1.8	Ой, хээрийн түймрээс урьдчилан сэргийлэх, түймэр унтраах анхны хүч нь нутгийн иргэд байхаар төлөвлөж, гал гарсан үед ажиллах шуурхай мэдээллийн сүлжээг бий болгоно.	□√		-	-	-	-	-	Аймгуудын БОАЖГ	
6.2	Арга хэмжээ: Мэдээлийн боловсруулалт, үр дүнгийн сурталчилгааг сайжруулах									
6.2.1	Усны нөөцийн судалгаа, ажиглалт, тоо бүртгэлийн ажлын үр дүнд шинжлэх ухааны үндэслэлтэй боловсруулалт хийж, сав газрын усны мэдээлэлийн	√	√	80	80	20	-	-	ЦУОШГ, Усны газар, УЦУХ	

A	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
	нэгдмэл сан бий болгоно.									
6.2.2	Хилийн усны хэлэлцээрээр Орхон голын сав газрын хэмжээнд Монголын талын хүлээсэн үүрэг, түүний биелэлтийн байдлыг мэдээлнэ.	√	√	-	-	-	-	-	Усны газар	
6.2.3	Усны нөөцийн чанарын хяналтын байнгын болон түр цэгүүдийн шинжилгээний үр дүнг холбогдох аймаг, сумдын иргэд, хөдөлмөрчдөд шуурхай мэдээлэх тогтолцоог бий болгоно.	√		-	-	-	-	-	Усны газар, ЦУОШГ, аймгуудын БОАЖГ	
6.2.4	Орхон голын сав газарт усны нөөц, байгалийн баялагт сөргөөр нөлөөлж байгаа үйл ажиллагаа, хот, суурин, барилга байгууламжийн хог хаягдал, газар тариалан, мал аж ахуйн гаралтай ус бохирдуулагч зэрэг бүхий л эх үүсвэрийн байдлыг харуулсан зурагт хуудас гаргаж, байдлыг нийтэд таниулах ажлыг зохион байгуулна.	√		10	40	40	20	-	Аймгуудын БОАЖГ, СГЗ	
6.2.5	Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, түүний хэрэгжилтийн явц, ажлын ололт, дутагдлын талаар орон нутгийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр байнга сурталчилна.	√	√	5	-	5	-	-	СГЗ, аймгуудын БОАЖГ	
6.3	Арга хэмжээ: Оновчтой үйл ажиллагааг нэвтрүүлэх									
6.3.1	Сэлэнгэ аймгийн Орхон сумын нутагт байгаа хадан дээр сийлбэрлэж бүтээгдсэн Лхаанжилав бурхан, Хархорины хуучин сүмийн туурин дээр босгосон лус савдагуудад уншлагаа зориулдаг сүм зэрэгт хүндэтгэл үзүүлдэг, тэдгээрийг түшиглэн “эко” аялал, танин мэдэхүйн сургалт жил бүр зохиодог болно.	√	√	80	30	30	30	10	СГЗ, аймгуудын БОАЖГ	
6.3.2	Усыг гамтай хэрэглэх талаар иргэд хөдөлмөрчид, нийт ус хэрэглэгчдэд зориулсан гарын авлага цуврал хэлбэрээр бэлтгэж, нийтийн хүртээл болгоно.	√		10	-	-	10	-	Усны газар, аймгуудын БОАЖГ, СГЗ	
6.3.3	Орхон голын сав газрын усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө, түүний хэрэгжилтийн явц, ажлын ололт, дутагдлын талаар орон нутгийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр байнга сурталчилна.	√	√	5	-	5	-	-	СГЗ, аймгуудын БОАЖГ	
	Шийдвэрлэх асуудлын дүн	-	-	1155	47	11	38	4	-	-
	Үндсэн асуудлын дүн	-	-	10015	34	19	22	25	-	-
	НИЙТ ДҮН	-	-	16210	43	21	15	21	-	-